



Ümmet-i Merhûme/Millet-i Merhûme Terkibini Kullanış Biçimleri Çerçevesinde Mehmet Akif'in Müslüman Toplumlara Yönelttiği Eleştiriler

Mehmet Akif's Criticisms against Muslim Societies in the Framework of Using the Deceased Nation Composition

Ahmet Karaçavuş*^{ORCID}

Öz

Mehmet Akif, her ne kadar şair olarak tanınsa da döneminin sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik sorunlarını inceleyen, Türkçenin yanında iyi derecede Arapça, Farsça ve Fransızca bilen çok yönlü bir düşünürdü. Onun her türlü yönelimini belirleyen ana olgu, içinde yaşadığı çağın kendi ülkesine ve tüm dünya Müslümanlarına getirdiği bunalımdı. Bunalım, bir yandan Müslüman toplumların küresel ölçekte çökerek Avrupa devletlerinin egemenliği altına girmesi, diğer yandan Osmanlı Devleti'nin de aynı akıbete doğru hızla gidiyor olması şeklinde kendini dışsal sebeplere bağlı bir olguymuş gibi gösteriyordu. Şüphesiz bu Avrupa'nın diğer toplum, kültür ve medeniyetlere karşı özellikle bütün XIX. yüzyıl boyunca kazandığı zaferlerin son halkası olacaktı. Hemen her Osmanlı aydın ve siyasetçisi gibi o da özeld Osmanlı, genelde dünya Müslümanlarının içinde buldukları çöküş ve kaosu önlemenin bir çaresini aramaktaydı. Ancak Akif, sorunun dışsal etki ve görünümünden ziyade içsel olana, Müslüman toplumların neyi yapıp neyi yapmayarak çökme hâline geldiklerine odaklanmıştı. Bu noktada onun, bütün Müslümanların içinde buldukları durumu "ümmet-i/millet-i merhûme" terkipleri tanımladığı görülmektedir. İlginç olduğu kadar tanımlayıcı olan bu kesin yargı ifadesinin, Müslüman toplumların XX. yüzyılın başında yaşadığı çöküşü, en marjinal düzeyde tespit ve ifade ettiği açıktır. Daha ötesi terim, bizce onun Müslüman toplumlarla ilgili düşüncelerini ifade etmekte kullandığı en önemli kavramlardan biridir. Bu makalede Akif'in bakış açısında İslam toplumlarının içinde bulunduğu durum millet-i merhûme/ümmet-i merhûme kavramı çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Mehmet Akif, Safahat, Ümmet-i/Millet-i Merhûme, İslâm, kimlik.

Abstract

Although known primarily as a poet, Mehmet Akif was also a versatile intellectual with advanced Arabic, Persian, and French knowledge. He scrutinized his time's social, political, cultural, and economic issues. The primary phenomenon influencing his perspectives was the era that brought depression to his nation and all Muslims. This depression seemed to stem from external factors: on the one hand, Muslim societies were collapsing globally and coming under the dominance of European states; on the other hand, the Ottoman Empire was rapidly heading towards a similar fate. Undoubtedly, this marked the final phase of Europe's victories over other civilizations throughout the 19th century. Like nearly every Ottoman intellectual and politician, Akif sought a means to avert the collapse and chaos faced by the Ottomans and the Muslim world. However, Akif focused on internal rather than external factors and appearances contributing to the collapse of Muslim societies. At this juncture, he characterized the situation of all Muslims with the term "deceased nation." This descriptive yet poignant term captured the marginal decline of Muslim societies at the onset of the 20th century. Moreover, in our view, this term represents one of the most significant concepts he used to articulate his thoughts about Muslims. In this article, the situation of Islamic societies from Akif's perspective will be discussed within the concept of the deceased nation/ deceased ummah.

Keywords: Mehmet Akif, Safahat, Deceased Nation, İslam, Identity.

* Sorumlu yazar / Corresponding author & Karadeniz Teknik Üniversitesi ✉ karacavus2001@yahoo.com

Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 3

Başvuru / Submitted: 4 Nisan 2024 & Kabul & Accepted: 5 Temmuz 2024

Atıf/ Citation: Karaçavuş, A., "Ümmet-i Merhûme/Millet-i Merhûme Terkibini Kullanış Biçimleri Çerçevesinde Mehmet Akif'in Müslüman Toplumlara Yönelttiği Eleştiriler", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 24 (2025): 114-146.



Giriş

Mehmet Akif Ersoy'un İslam Dünyası'nın içinde bulunduğu durumu tarif etmek için tercih ettiği kavramsallaştırmanın benzerlerinin büyük alt-üst oluş dönemlerinde farklı toplumlari tanımlamak için de kullanıldığı görülmektedir. Sözgelimi, İngiliz tarihçi Thomas Carlyl Fransız İhtilâli'ni anlatırken devrim öncesinde Fransa'nın "*ruhunun ölmüş*" olduğundan bahsetmekteydi.¹ İkinci olarak Abdürreşid İbrahim'in Kore'de karşılaştığı bir Koreli, Koreliler için "*ölmüş millet*" der.² Akif de "*ümme-i millet-i merhûme*" terkihiyle bu düşünceyi Müslümanlar için kullanır. Daha ötesi, düşüncesini ifade etmekte kullandığı en önemli kavramlardan biri haline getirir. Akif'in Carlyl'i okuyup-okumadığını bilmiyoruz. Ancak Koreli Van Bin Yu'nun görüşlerine, arkadaşı Abdürreşid İbrahim aracılığıyla ulaştığı kesindir. Bu terkiip, yıkım dönemlerinde insanı saran ölüm düşüncesinin ve bireysel ölümün toplumsal ölümle özdeşleştirilmesinin tipik örneklerinden biridir. Dolayısıyla öncelikle bireysel ölümle toplumsal ölüm arasındaki farkın bilinmesi gerekmektedir.

Ölüm mahiyeti asla diğerleri tarafından bilinemeyecek bireysel bir tecrübe olduğu için bu konudaki çabalar, insanın ölümle ilişkisini izah etmeye çalışmaktan öteye gide-memektedir. Her biri başka anlama gelen klinik ölüm, beyin ölümü, biyolojik ölüm, hücre ölümü gibi fiziksel ölümün farklı biçimlerini ve aşamalarını tanımlayanlarla birlikte aşırı içe kapanmalar için ruhsal ölüm, Hristiyanlıkta büyük günah işlediğine inanılan insanların durumu için manevi ölüm ve çeşitli sebeplerle toplumun dışına itilme/atılma için toplumsal ölüm gibi insanın fiziksel varlığının dışındaki ölme şekillerine işaret eden kavramsallaştırmalara gidilmiştir.³

Akif'in "ölmüş millet" tanımlamasının, bu kavramsallaştırmaların hiçbirleriyle ilgisi olmadığı açıktır. Çünkü o, Kur'an'ın "*o ölümü ve hayatı yarattı*"⁴ hitabı gereği ölümlü bir varlık olan insanın nihai akıbetini tevekkülle kabullenmiştir. Kardeşi Selma'nın ölümünü anlatırken annesini "*Senin bu yaptığın Allah'a karşı isyândır*" diye uyarıp, "*asıl felâkete sabreleyenlerin insân*" olduğunu söyleyecek kadar ölüm karşısında metanetlidir.⁵ Çünkü kaderin hükmü sonunda ortaya çıkardı⁶ ve ölmekle bitmeyen yaşam, eğer yaratılış abes değilse mutlaka ikinci bir hayatla sürmeliydi.⁷ Dolayısıyla mezarlıklar, bünyelerinden bütün bir geçmişi saklayan daimi bir sükunla doluydu. Bu sükûnu, ancak mezaradaki ölüyle tezat oluşturan, hayatın temsilcisi "*Tebâreke*" okuyan bir çocuk boza-bilirdi.⁸ "*Hasta*"da, ölümcül verem hastalığına yakalanmış bir gencin ağzından,

¹ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, Haz., M. Ali Meriç (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 457.

² Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâm*, C. I (İstanbul: Ahmet Saki Bey Matbaası, 1328), 486 (Bundan sonra Alem-i İslâm).

³ Erol Göka, *Ölme-Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 20-28.

⁴ Mülk Suresi, Ayet: 2; Mehmet Akif Ersoy, *Safahat-Edisyon Kritik*, Haz., M. Ertuğrul Düzdağ (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 37 (Bundan sonra Safahat).

⁵ Safahat, s. 45-47.

⁶ Safahat, s. 38.

⁷ Safahat, s. 108.

⁸ Safahat, s. 35-38.

ölümün insanın bütün emellerini ortadan kaldırdığını, sürekli gelecek için çalışan insanın, geleceğini geçmişine feda etme bahtsızlığına düştüğünü belirtirken,⁹ ecel gelince insanın yanında birisinin bulunup-bulunmamasının önemli olmadığını söylediği “*Hassır*” da onun, yaşam için birçok eleme katlanıp azap çektiğini belirtmektedir. Bütün bu örnekler Akif’in insanların bireysel ölümüne sükûnet ve metanetle yaklaştığını göstermektedir. Onun kabullenemediği ölümse devletin ve toplumun ölümüdür.

Aynı şekilde Akif, Uganda’nın dağ kabilelerinden biri olan “Ik” kabilesinin yaşadığı türden bir toptan ölümden de söz etmemektedir. Yurtlarını terk etmeleriyle gelecekteki tarzları bozulan “Ik”lar bütün kaynaklarının yetersizleşmesi sorunuyla karşılaştılar. Sonuçta üç yaşını dolduran ve süttten kesilen çocuklarını, kendi yaşamlarından sorumlu tutmaya başladılar. Yani kabiledaki çocuklar kendi yaşamlarından ve kendileri için iyi olandan kendileri sorumluydular. Yine yaşlılar ve güçsüzler de çocukları tarafından beslenmeyi isteyemezlerdi. Kendi yiyeceğini bulamayan kişinin ve/ya ailesinden karnını doyurmasını isteyen bir çocuğun kaderi açlıktan ölmektir. Öyle ki Ik toplumunda, kocası ya da karısı tokken kendisi açlıktan ölen insanlar bulunmaktaydı. Böylece “Ik” kabilesi, “*kendini kurtarmaktan başka bir şey düşünmeyen bir toplumun nelerle yüzleşebileceğini göstermektedir. Onlar fiziken ve ahlaken ölmektedirler.*”¹⁰

Konuya Vicki Baum’un *Oteldeki İnsanlar* (Menschen im Hotel) adlı romanıyla biraz açıklık getirilebilir. Cündioğlu’nun aktarım ve yorumuyla Baum, eserinin bir yerinde, otellerdeki insanların gelip geçiciliğini, kimliksizliğini vurgulayan ifadelerden sonra “*Hepsi ölmüş de haberleri yok!*” der. Çünkü otel odalarını kullananlar kim olduklarını belirleyecek bir kimlikten yoksundurlar.¹¹ Demek ki var olmanın birinci şartı bir kimlik sahibi olmaktır. Çalışma ilerledikçe görülecektir ki Akif’in ve diğerlerinin toplumun ruhunu yitirmesinden kastettiği şey, bir boyutuyla ve öncelikle tam da bu kimliksizlik hâlidir. Otel odalarındaki yolcular gibi hiç iz bırakmadan geçip giden toplum bireylerine işaret edilmektedir. Üstelik burada ölmüşlüğü de canlılığın da alâmeti “*hareket*” değildir. Zira Baum’un ölülere, sürekli hareket hâlidir. Öyleyse yaşamın başlıca göstergesi, “*bilinçli olmak, hem de yaşamın bilincinde olmak, ne yaptığının farkında olmak, bile isteye yapmak*”tır.¹² Burada kimliği kuran ve var edenin, insanları diğer varlıklardan farklı yapanın bilinç olduğu, bilinç olmadan kimliğin oluşmayacağı anlaşılmaktadır. Öyleyse kimliksizleşme bilinç kaybıyla ortaya çıkan bir şuuruzluk durumudur ve bu uyku, sarhoşluk, baygınlık ve ölüm gibi hallerde kendini göstermektedir. Dolayısıyla Akif’in kastettiği ölüm, bilincin değişik sebepler yüzünden felç olmasıyla kendini gösteren ölümdür.¹³

⁹ Safahat, s. 9-12.

¹⁰ William Haviland, *Kültürel Antropoloji*, Çev., Hüsamettin İnaç ve Seda Çiftçi (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 86-87.

¹¹ Düccane Cündioğlu, “Hepsi Ölmüş de Haberleri Yok!”, *Yeni Şafak*, (23 Kasım 2008).

¹² Gösterilen Yer.

¹³ Canan Olpak Koç’a göre, bazıları sadece kendi benlik kaygılarının peşinde değildir. İnsanlığın akıbetiyle meşgul olanlar bulunduğu gibi “ait olduğu milletin dertleriyle dertlenen, onların var oluşlarını

Erol Göka'nın “*psikolojik ölüm-Dünyasızlaşma*” kavramı etrafında yaptığı incelemeler, meselenin başka bir boyutunu göstermeye yarayabilir. Bir cümleyle ona göre, “*anı yaşa(ya)mayan*”, hayattan umudunu kesen, gerçek “*ilgilenimlere*” ve “*ilişkilere*” sahip olmayan kişi, “*dünyasızlaşma tehdidiyle*” karşı karşıyadır ve bunun adı “*psikolojik ölüm*”dür.¹⁴ Göka meseleyi toplumsala doğru yaymıyor, fakat Akif'in “*ümmet-i millet-i merhûme*” terkihiyle, Göka'nın işaret ettiği bireysel durumun, toplumsallaşmış hâlini tanımlamak istediği görülüyor. Yani Akif, Göka'nın bireysel psikoloji açısından ele aldığı olguyu, sosyal psikoloji çerçevesinde tanımlamaktadır. Dolayısıyla bu makalede, Akif'in ölmüş milletle, kimliğinin farkına vararak bilinçli eylem yapabilme becerisini kaybeden, yaşadığı anla bağlantısı kopmuş, umutsuz, sahici “*ilgilenimleri*” ve “*ilişkileri*” bulunmayan toplumları ifade ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın ana kaynakları Safahat ve Akif'in çeşitli zamanlarda yazdığı makaleler ve verdiği vaazlardır. Makalede çalışmaya konu olan *millet-i merhûme* ifadesinin ortaya çıkışının Kore'ye kadar giden ilginç öyküsü ve kavramın kökeni ve Akif'in terkihi kullanma biçimleri incelenecektir.

1. Ümmet-i/Millet-i Merhûme'nin Anlamı ve Akif'in Millet Anlayışı

Arapça kelimelerden oluşan terkip, Mehmet Akif'in kullandığı orijinal haliyle “*ümmet-i/millet-i merhûme*” şeklindedir ve bugünkü Türkçe ile söylendiğinde “ölmüş ümmet/millet” demek gerekmektedir. Terkip dil kuralları bakımından dışıdır. Bunun sebebi Arapçada topluluk adlarının ism-i mühennes olmasıdır. Yani millet ve ümmet sözcükleri Arapça açısından dışıdır ve bu yüzden terkip, ism-i mühennes kaidesi üzerine kurulmuştur. Akif millet ve ümmet sözcüklerini birbirinin eş anlamlısı olarak kullanmakta olup, bugünkü anlamda millet ve milliyetçilik kavramlarını kavim ve kavmiyetçilik kelimeleriyle ifade etmektedir. Dolayısıyla o, millet kelimesini, sözcüğün tarih boyunca kabul gören genel anlamına uygun olarak “belirli bir dine inanan insanların toplamı” manasında kullanmaktadır. Nitekim o; şiirlerinde, vaazlarında ve gazete yazılarında milletten tüm Müslümanları anladığını, bahsettiği milletin dünya üzerindeki nüfusunun 300-400 milyon kişi olduğunu sıklıkla dile getirerek ortaya koymaktadır.¹⁵ Aynı şekilde ona göre ülkenin selameti mutlak çoğunluğu oluşturan Müslüman unsuru “*râbita-i İslâm ile birbirine sımsıkı bağlamak*” ve bundan sonra Müslüman olmayan “*akvâmı da râbita-i vatâniye*” ile çoğunluğa eklemekle mümkündür.¹⁶ Yine o,

anlamlandırmaları için çabalayanlar” da mevcuttur. Bununla birlikte bir kişinin “kendi benliğini kurgulayıp kolektif kimlik için yolculuğa çıkması zordur”. Zira bu yolculukta kimi zaman çatışmalar kimi zaman çelişkiler engel çıkarır. Çünkü “kolektif kimlik kurmaya çalışmak aynı zamanda durmaksızın bir değişim döngüsüne giren dünyanın hızına da yetişmeyi gerektirir.”: Canan Olpak Koç, “Kolektif Kimlik Kurma” Çabası Olarak Mehmet Âkif'in “Benlik” Özellikleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35/Özel Sayı, (2021) 183.

¹⁴ Göka, *a.g.e.*, s. 102-116.

¹⁵ Sözelimi “*Şu üç yüz elli milyon ruhu öldürdün celâlinle*”, veya “*Sonra bu dört yüz bu kadar milyon adam*”; Safahat, s. 166, 341.

¹⁶ Mehmed Akif, “Açık Mektûb-Ebu'z-Ziyâ Tefvîk Efendi'ye”, *Sırat-ı Mustakim*, 3/78, (3/4 Mart 1910/21 Safer1328/18 Şubat 1326), 409.

yazılarında defalarca “*millet-i İslâmiye*” ve “*vatân-ı İslâm*” terkiplerini kullanarak bakış açısını net bir şekilde ortaya koymaktaydı.

Ancak millet sözcüğünün kazanmaya başladığı yeni anlam, belli ki kafaları karıştırmaya başlamıştı. Örneğin Abdürreşid İbrahim, insanın “*hayât-ı şahsiyye*” ve “*hayât-ı ictimâ’iyye*”ye sahip olduğunu, çoğunluğun bireysel yaşamı için yaşadığını, “*fitrat ve tıynet*” gereği küçük bir azınlığın “*hayât-ı ictimâ’iyye*” uğrunda her türlü olumsuzluğa göğüs gerdiğini; bütün düşüncesinin, bütün kaygısının toplumsal yaşamla ilgili olduğunu belirtir. Ona göre kişisel yaşam genelde bir adamın hayatına özgü kalır, bazı durumlarda bu sınırı aşarsa da ancak aile fertlerine, akrabalarına ve ilişkide olduğu insanlarla sınırlanırdı. “*Hayât-ı ictimâ’iyye*” ise “*bir milletin hayatı demek olup milyonlarca efrâdı*” içine akmaktaydı ve toplumsal yaşam için çalışıp mücadele edenler, “*milyonlarca âlem-i insâniyete*” hizmette bulunurlardı. Ama bunun da bir sınırı vardı. Çünkü bu yola giren kişiler sadece kendi milletlerine hizmet ederler; çalışmalarının getirileri yalnız mensubu oldukları millete ve “*ebnâ-yı cinsine münhasır*” olurdu. İnsan ne kadar hür ve medeni olup “*insâniyet da ‘vâ ederse etsin*”, peygamberler haricinde kimse alevlere rahmet olamazdı. Fransız, İngiliz, Arap, Tatar kim olursa olsun “*kendi milleti, müntesib bulunduğu dîni*”n çıkarlarından öteye gidemezdi. Bir İngiliz “*ne kadar hür olursa olsun*” Fransızlığı İngilizliğe tercih edemezken, bir Alman “*ne kadar medenî olursa olsun*” Avusturya’nın çıkarları için Almanya’nın menfaatlerini gözden çıkaramazdı. Özetle herkes kendi milletine, kendi dinine hizmet eder; diğerine hizmet edemez, etse bile samimi olamaz diyordu. Buraya kadar söyledikleri modern milliyetçilik anlayışının kısa bir tanımlaması gibidir ve sorunsuzdur. Ancak bundan sonraki cümleler, çözülemez bir çelişkiyi içinde barındırmaktadır. “*Otuz senedir milleti milleti*” dediğini ifade eden Abdürreşid İbrahim, bir anda sözcüğün geleneksel anlamına dönüyor ve “*Benim dînim İslâm, milliyetim de İslâmiyettir.*” diyordu.¹⁷

Benzer çelişkilere Akif’in başyazarı olduğu Sebülü’r-reşad’da da rastlanmaktaydı. Sözelimi gazetede, siyasi düşüncelerinin merkezine Türk milliyetçiliğini alan, İslamcılığa açıktan hiç cephe almayan ve asıl mücadelesini Osmanlıcılığa karşı veren Ömer Seyfettin’in Çerkes olduğu yazılmıştı.¹⁸ Aslında gazete Ömer Seyfettin’e sen Türk değil Çerkes’sin, neden Türk milliyetçiliği yapıyorsun? demeye getiriyordu.¹⁹ Ancak Sebülü’r-reşad, Çerkes olsa bile aidiyetini Türklük üzerinden ifade eden, İslâm’ı ve Müslümanları dışlamayan bir edibe, etnik mensubiyet atfederek kavim aidiyetini negatif yönde kullanmak istemiş ve kavmiyetçiliğe karşı çıkan gazete kendi ilkeleri ile çelişmişti. Yazının giriş kısmında şöyle deniyordu: “*Her biri ayrı ayrı komitelere mensûb olduğu hâlde Gök Alp Beğ’in etrafında toplanan Türkcülerden Çerkes ‘Ömer Seyfe’ddin Beğ 20 Teşrin-i evvel târîhli Akşam Gazetesi’nde Türkcülerin siyâsî mefkûrelerini*

¹⁷ Abdürreşid İbrahim, *Alem-i İslâm*, s. 5-8.

¹⁸ Bu yazı, Eşref Edib tarafından yazılmıştı, ancak onun yazıyı yazı işleri müdürü sıfatıyla kaleme alması nedeniyle makalede ileri sürülen fikirleri, Eşref Edib’in kişisel görüşü olarak değil, gazetenin kurumsal düşüncesi diye değerlendirmek gerekmektedir.

¹⁹ Eşref Edib, “Türkcülerin Siyâsî Mefkûreleri”, *Sebülü’r-reşad*, 15/375, (23/24 Ekim 1918/24 Teşrin-i evvel 1334/17 Muharrem 1337), s. 211.

şöyle özetliyor.”²⁰ Bunun üzerine Ömer Seyfettin 24 Ekim 1918 (24 teşrinievvel 1337)’de yazdığı bir bilgi notunu, Sebilü’r-reşad idarehanesine göndererek kendisini açıklamak zorunda kalmıştı. Gazetenin 375. sayısında kendisine Çerkes dendiğini, kendisinin milleti sadece ‘ırk diye anlamadığını belirtip “*Milliyet; dîn, lisân ve ‘ırk birliğidir.*” diyordu. Arkasından Çerkes olmadığını,²¹ piyade binbaşılığında emekli babasının tek bir kelime Çerkesçe bilmeyen “*Kafkasyalı bir Türk*” olan Ömer Şevki Efendi, İstanbullu olan annesinin de meşhur Haseki Mustafa’nın torunu olduğunu söylüyordu. Bu arada babasının evinin tam adresini de verip gidin kontrol edin diyordu.²² Sebilü’r-reşad’ın cevabi yazısında, “*mu’azzez vatanımıza hâricden getirildiğinde*” şüphe bulunmayan “*Kavmiyet cereyânının*” ne kadar öldürücü sonuçlar doğuracağını bildikleri için on senedir yalvardıklarını, nasihat ettiklerini belirttikten sonra, “*Artık olan oldu*”, şu anda yeniden bir tartışma açmak elde kalanı da “*tefrikaya sevk etmek*” anlamına geleceğinden “*şimdilik*” susmayı daha uygun gördük deniliyordu.²³ İşin aslı tartışmayı Eşref Edip başlatmıştı ve şimdi susmayı daha uygun gördüklerini beyan etmesi, bu aşamada bir anlam ifade etmiyordu. Sonuçta Sebilü’r-reşad, Ömer Seyfettin ile ilgili konuya bir daha dönmedi.

Netice olarak Akif, Abdürreşid İbrahim ve Eşref Edip gibiler, ülkelerinde İslâmî bir yönetim amaçlıyor, dünya Müslümanlarının bağımsızlığını ve birlikte hareket etmesini arzuluyor ve bunun için mücadele ediyorlardı. Onların Osmanlı Devleti’ni bir bütün olarak ayakta tutmayı hedeflemekten kaynaklanan pratik kaygıları, milleti (kavim) siyasi-sosyal-kültürel-dilsel-tarihsel bütünlüğün ve sürekliliğin oluşturduğu bir kategori olarak görse ve bu anlamda milliyetçilik yapmaya yönelse bile sürekli önlerindeki siyasi hakikat karşısında geri çekilmeye neden oluyordu. Çünkü Osmanlı Devleti’ni ayakta tutmak İslâm Dünyasını ayakta tutmaktı. Nitekim Eşref Edip, “*Hâkimiyet-i ‘Osmâniye pâyidâr oldukça hâkimiyet-i İslâmiye de pâyidâr olup gidecektir.*” diyerek bu düşüncüyü net bir şekilde ortaya koyuyordu.²⁴ Oysa Türkçülerin gayet iyi fark ettiği üzere Osmanlı Devleti’nin de Türklerin de bütün İslâm Dünyasının sorumluluğunu taşıyacak gücü kalmamıştı. Her bakımdan tükenmişlerdi ve görüleceği üzere Akif’in “*millet-i merhûme*” terkihi etrafında anlattığı sosyoloji bunun kanıtıydı.

²⁰ Gös. Yer.

²¹ Osmanlı bürokrasisi, Kafkasya’dan göç ederek Osmanlı topraklarına gelen herkesi Çerkes diye tasnif etmiştir. Oysa, yüzden fazla dil ve lehçenin konuşulduğu Kafkasya’da, Çerkeslerden başka çok sayıda değişik halk vardır ki bunların içinde en fazla nüfusa sahip olanlar da Avar, Kumuk, Kabarday vb. muhtelif Türk halklarıdır. Dolayısıyla demografi araştırmalarını sağlam yapabilmek için Osmanlı’nın tasnif sistemine aşırı bağımlılık yanlışlara yol açmaktadır. Kendi beyanı esas alındığında, Ömer Seyfettin’in de bu yanlış anlamının örneklerinden biri olduğu ortaya çıkar.

²² Ömer Seyfeddin, “Sebilü’r-reşad İdârehânesine”, 15/376, (30/31 Ekim 1918/31 Teşrin-i evvel 1334/24 Muharrem 1337), 232.

²³ Eşref Edip, “Sebilü’r-reşad”, *Sebilür-reşad*, 15/376, (30/31 Ekim 1918/31 Teşrin-i evvel 1334/24 Muharrem 1337), 232.

²⁴ Eşref Edib, “Sebilü’r-reşad”, *Sebilür-reşad*, 15/375, (23/24 Ekim 1918/24 Teşrin-i evvel 1334/17 Muharrem 1337), 211.

Bütün bu anlatılanlarla birlikte Akif'in, ülkenin kimliğini ve kendi aidiyetini ifade ederken “*biz Osmanlılar*” dediğine de şahit olunmaktadır.²⁵ Yine oldukça erken bir dönemde kaleme aldığı bir yazıda “*biz Türkler*” diyerek mensubiyetinin başka bir boyutunu ifade etmekten çekinmemiştir.²⁶ Dolayısıyla onun millet tarifi ümmet kavramı ile özdeş görünse de amaçladığı milletin merkezinde Osmanlı Türkleri bulunmaktaydı.

2. Abdürreşid İbrahim ile Bir Koreli Arasındaki Sohbet ve “Ölmüş Millet” İfadesinin Ortaya Çıkışı

Mehmet Akif'in yakın arkadaşı, “*Süleymaniye Küsüsü*”nde konuşturduğu vaiz, “*seyyâh-ı şehîr*” Abdürreşid İbrahim Efendi, 1909 yazının başlarında Japonya'daki uzun seyahatini tamamlayıp geri dönüş için hazırlıklara girişti. Onun da yolcuları arasında bulunduğu gemi Japonya'nın Simonoseki limanından hareket etti; fırtınalı okyanusta, dev dalgaların bir o yana bir bu yana savurduğu gemide, yolcuların her birinin ayakta kalabilmek ve kendi mukadderatına hâkim olabilmek için gösterdiği kısa süreli çaba ve mücadele en sonunda “*herkesin kudret eline teslim*” olmasıyla nihayetlendi ve 12-13 saatlik meşakkatli ve korku dolu bir yolculuktan sonra vapur, 19 Haziran sabahı saat 08:00 civarlarında Kore'nin Busan Limanına ulaştı. Aslında Japon Pan-Asyacılarıyla belli oranda düşünce birliği içinde bulunan Abdürreşid İbrahim Kore'ye çok da ilgi duymuyordu. Ancak yine de Kore ile ilgili bazı keskin gözlemlerde bulunmuştu. Görüp şahit olduğu birtakım olayların ve olguların yanı sıra konuşup fikir alışverişinde bulunduğu Japonların ve Korelilerin görüşlerini de aktarmaktaydı. Bu görüşmelerden birini, Kore'den ayrılırken bindiği trende yol arkadaşı olan ve hiçbir eğitim almadığını söyleyen; “*Mezhebınız Buda değil mi?*” sorusuna, eskiden “*ana mezhebimiz Buda idi*”, sonra “*muktezâ-yı maslahat Ortodoks*” Hıristiyan olup, son olarak “*kendi aklını kendine mezheb*” edinen ve adı “*geniş kalbi var*” anlamına gelen Koreli Van Bin Yu ile gerçekleştirmişti.

Görünüşe göre, Van Bin Yu Kore'nin geleceğinden tamamen umudunu kesmiş, kendi varoluşunu kendi çabasında arayan bir yolcuydu. Daha sohbetin başında “*Kore'nin istikbâli falan yoktur.*” diyen Van Bin Yu, artık ülkenin sahibinin fiilen Japonlar olduğunu ve Japonya'nın kısa bir süre içinde Kore'yi tamamen “*istimlak*” edeceğini ifade ediyordu. Japonların Kore'yi tamamen ele geçirmelerinin en önemli, belki de yegâne nedeni Korelilerin ülkelerine sahip çıkmamalarıydı. Sonuçta herkes kendi menfaati için yaşamaktaydı ve Japonların, Korelilerin memnuniyetlerini ve menfaatlerini düşünecek halleri yoktu. Dolayısıyla Korelilerin kendi çıkarlarına sahip çıkması ve ülkelerini elde tutmak için çalışmaları gerekmektedir. Ancak o, “*Düşünemedik. Bugün memleketimiz de olduğu gibi elimizden gitti. Allah bu mülkü sâhibsiz bırakmaz. Sen*

²⁵ Mehmed Akif, “Gâyet Mühim Bir Eser”, *Sırat-ı Mustakim*, 4/97, (14/15 Temmuz 1910 1 Temmuz 1326/7 Recep 1328), 322.

²⁶ Kaside-i Bürde ile ilgili yazdığı bir makalede “...Zâten şerhleri olmasa şî'rin çok yerini *biz Türkler* şöyle duralım, ‘Arablar da kolay kolay anlayamazlar...’ demekteydi; Mehmed Akif, “Hangisi Şî'r”, *Sırat-ı Mustakim*, 4/94, (23/24 Haziran 1910 (15 Cemâziye'l-âhir 1328/10 Hazirân 1326), 272.

sâhib olamazsan başkasına verir. Biz kendimiz sâhib olmadık, Allah Japonlara verdi.” demektedir.

Abdürreşid İbrahim Japon yönetiminin ülkeye düzen getireceğinden, Kore’de eskiden çokça bulunduğunu varsaydığı “*zulüm ve haksızlığın*” ortadan kalkacağından bahsettiğinde Van Bin Yu, bir kişinin babası tarafından uğratıldığı mağduriyetin, ne kadar şiddetli olursa olsun “*bir ağırlık hissettirmeyeceğini*”, fiziksel acı çekse de kalbinin rahat olacağını, ancak dışardan gelen, “*üstelik kânûn dâ’iresinde ve müstehâk olduğu*” hafif bir cezaya çarptırılrsa dahi feryadı basacağını belirterek yabancı idaresinin en hafif ve en adilinin bile, esaret altındaki ülke halkı için çok ağır olduğunu ifade ediyordu. “*Japonlar ne kadar ‘adâlet ederlerse etsinler, bizim için hep gadr ve zulmdür. Zirâ bu, onların istifâde ve menfa’âtini te’mîn için te’essüs etmiş bir ‘adâletdir.’*” diyerek bütün işgalcilerin amaçlarını, kendi ülkelerinin ve halklarının çıkarlarına dönük olduğunu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Bundan dolayı, Japonların fiili işgalinden sonra, her şeyde kolaylık olması, herkeste bir şekilde paranın bulunması, demiryolu sayesinde bir aylık mesafelerin 2-3 saate inmesi gibi önemli işler gerçekleşmesine rağmen, bunlar sadece göz boyamaktan ibaretti. O, “*Benim kalbim ağladıktan sonra yüzüm gülmüş ne ehemmiyeti var?*” diyerek ülkesinin yasını tutuyordu.

Van Bin Yu vatansız kalmanın ve işgal altında esir yaşamının yarattığı acıyı ve vatansever bilinçlerde ortaya çıkan travmayı Rusların Vladivostok’ta Korelilere reva gördükleri kötü muamele ile Japonların Kore’deki iyi davranışlarını karşılaştırmak suretiyle de anlatıyordu. Ona göre, Vladivostok’ta bir Koreli’ye Rusların kötü davranması, onun “*Keicu’da Japonlardan gördüğü hürmetden evlâ*” idi. Çünkü Vladivostok nihayetinde Ruslara aitti ve orası Rusların kendi evleriydi, Koreliler ise orada yabancıydı. Oysa Kore, Van Bin Yu’nun kendi vatanydı ve burada yabancının merhametine, tamamen kendi keyfine kalmış iyi davranışına mahkûm haldeydi. Dolayısıyla, Van Bin Yu’nun Vladivostok’taki kötü davranışı, çok da sorun etmeyen akıllı, Japonların Kore’deki iyi muamelesinden incinip, azap çekiyordu. İçinde bulunduğu durumdan duyduğu ıstırabı “*Biraz vatan duygusuna sahip olanlar için çekilir dert değildi, fakat ne çare ki insanoğlu her şeye tahammül ediyordu.*” cümlesiyle açık bir şekilde ifade ediyordu.

Konuşmanın devamında Van Bin Yu, Kore’de Japonlara ait tarlaların işlenmişliği ile Korelilerin tarlalarının perişan halini kıyaslayıp, dağlardaki yeraltı ve yer üstü zenginliklerinin Japonlar tarafından kullanıldığını belirtmekteydi. Ona göre bütün ağır işlerde Koreliler çalışmakta ancak faydasını Japonlar elde etmektedir. “*Memleketin geri alınması geçmiş ola.*” diyen Van Bin Yu, “*içkinin çokluğundan*” ve bir de “*Frenkliğın girmesinden*” dolayı Kore’nin bütün neslinin sönmekte olduğunu; üstelik ahalinin başına gelen bunca felaketten sonra bile hâlâ gözlerini açmadığını, dolayısıyla Kore ve Kore halkı için artık bir geleceğin bulunmadığını belirtmektedir. O, “*Millet bir kere gerilerse fikri bütün bütün ölmüş. Hiç his kalmazmış. Hattâ ar, nâmus, bu gibi şeyler de kalmazmış.*” dedikten sonra, işçi olan bir Japon bile kendisinde “*bizim en büyük bakanımıza*” göre bir efendi gibi hareket ediyor, ancak Koreliler buna hiç üzülmeyeceği gibi adeta böyle gereklimiş gibi efendisine başvururcasına zillete düşüyor, diyordu. Bundan sonra halkından ümit kesmenin en keskin ifadeleri dudaklarından dökülüyordu:

“Bugün Koreliye -rûhsuz vücûddur-, demekden başka söz bulamıyorum. Ni’met elde iken kıymetini takdir edemedik. Bugün de gidişden haberimiz yok.”

Van Bin Yu son olarak Japonların, Çinlilere ihtiyatı elden bırakmayan tutumlarıyla Korelilere neredeyse hiç tedbir almamalarının sebebini kıyaslıyordu. Ona göre Japonlar Fusan’dan Şingi-Cu’ya kadar Kore’yi baştan başa kesmişlerdi. Fakat hiçbir noktaya bir asker için bir kulübe bile yapmamışlardı. Ama Japonlar Antoki’ye geldikleri zaman hemen asker kışlası, asker merkezi inşa edip, ileriye gittikçe *“her konak yerinde”* bir asker merkezi kurmuşlardı. Oysa Japonya, bütün Kore’de yalnız Seul’de asker bulundurmaktaydı. Buna mukabil Çin’de her konak yerine asker koymuştu. Çünkü Japonlar, Çinliler ile Koreliler arasındaki farkı daha geldikleri gün görmüşlerdi. Çinlilere her bakımdan ihtiyatlı davranıyorlardı. Oysa Kore’ye ve Korelilere *“varmış yokmuş aynıdır”* tarzında yaklaşıyorlardı. Son cümlesi Kore tarihinin tarihsel hakikatine ne kadar denk düşer bilinmez ama çok acımasızdı: *“Bizim ölmüş bir millet olduğumuzu daha gelmeden görmüşler.”*

Daha önce belirtildiği üzere Abdürreşid İbrahim’in Kore’ye dair söyledikleri, genelde Korelilerle yaptığı görüşmelere ve kendisinin orada gördüklerine dayanır. Ancak bu görüşmelerin hepsi Japon tercümanlar aracılığı ile yapılmıştır. Dolayısıyla Kore’de görüştüğü insanların Japon tercümanlardan çekinerek gerçek düşüncelerini ifade etmemeleri galip ihtimaldir. Ayrıca Japon tercümanların, Koreli muhatapların söylediklerinin ne kadarını tercüme dip, Abdürreşid İbrahim’e söyledikleri de tartışmaya açıktır. Tercümanlar söyleneni kelimesi kelimesine tercüme etseler bile Abdürreşid İbrahim’in Japoncasının sınırlı olması da bir sorundur. Dolayısıyla Kore’deki görüşmelerin ve yapılan söyleşilerin aktarımı her zaman sorunlu olmaya mahkûmdur. Oysa Japonca bilmeyen fakat Vladivostok’ta bulunmasından ve bir ara Ortodoks olacak kadar Ruslarla haşır neşir olmasından dolayı iyi derecede Rusça bilen Van Bin Yu ile trende yaptığı sohbet aracısızdır. Üstelik Abdürreşid İbrahim, görüşmenin bütün detaylarını sohbet sırasında defterine kaydetmişti. Dolayısıyla sahicidir. Van Bin Yu’nun ülkesine, halkına, Japonlara, Ruslara ve Çinlilere dair keskin ve çoğu durumda isabetli gözlemleri, onun sohbetin başında *“Benim tahsîlim yokdur.”* cümlesi ile ifade ettiği gibi eğitimsiz olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Abdürreşid İbrahim de konuşmanın ilerleyen safhalarında Van Bin Yu’ya: *“Siz tahsîl görmedim, diyorsunuz. Bu derece muhâkemeye sâhib olmak için hiç şübhesiz tahsîl görmüş olacaksınız.”* demek suretiyle onun eğitimsiz olmasına imkân olmadığını ifade etmişti. Belli ki Van Bin Yu, muhatabından şüphe duymaktaydı ve kimliğini onunla tam olarak paylaşmak niyetinde değildi. Burada önemli olan Abdürreşid İbrahim’in yol arkadaşının da bilgi ve düşüncelerinin tamamını bir yabancıyla paylaşmaya yanaşmadığı noktasında toplanmaktadır. Ama Van Bin Yu’nun, ister kendini korumak için bir tedbir olarak ister gerçek düşünceleri olarak bu fikirleri ileri sürmesi, yani onun işgalcileri değil de kendi halkını suçluyor olması ve sorunun kaynağında işgalcilerin güçlerini, hilelerini, komplolarını vs. değil de kendi ülkesinin, devletinin ve halkının tükenmişliğini görmesi dikkat çeken önemli bir husustur. Van Bin Yu’nun yoğun bir ümitsizlik girdabı içinde debelenen bilincinin, belki trende karşılaştığı bir yabancıya karşı duyduğu bir parça güvensizliğin de izini taşıyan söyleminin,

aslında ileri derecede vatansever bir milliyetçinin ülkesinin ve milletinin içine düştüğü içler acısı duruma isyanını yansıttığı gözleminde bulunmak çok da zorlama olmayacaktır. Ancak yeniden ifade edilmelidir ki o suçu öncelikle kendinde aramaktadır. Bu noktada Akif'in Van Bin Yu ile kendisi arasında, daha ilerisi Kore'nin durumu ile Müslümanların içinde buldukları çöküntü arasında özdeşlik kurduğuna dair önemli ipuçları bulunduğunu ileri sürmekte bir sakınca yoktur.²⁷

2.1. Mehmet Akif'in Terkibi İlk Defa Kullanması

Akif'in terkibi nereden aldığını ve ilk ne zaman kullandığını tespit edebilmek için, öncelikle *Âlem-i İslâm*'ın yayınlanmasıyla Akif'in yazılarında, şiirlerinde ve vaazlarında *ümme-i millet-i merhûme* terkinin görülmeye başlanmasını kronoloji bakımından karşılaştırmak gerekmektedir. *Âlem-i İslâm*'ın yayınlanacağı *Sırat-ı Müstakim*'in 12/13 Mayıs 1910 tarihli nüshasında: “*‘Âlem-i İslâm-Japonya’da İntişâr-ı İslâm*” başlığı ile bir haber-uyuru yayınlanmıştı. Haberde, “*Bu nâm ile seyyâh-ı şehîr Abdürreşîd İbrâhim Efendi hazretlerinin gâyet kıymetdâr ve ‘Âlem-i İslâm hakkında gâyet müfid ve esâslı mâlûmâtı hâvî mufassal bir seyâhatnâmeleri Sırât-ı Müstakim idârehânesi tarafından cüz ‘ cüz ‘ neşrolunmaya başlanacaktır.*” cümleleriyle duyurulmaktaydı. Duyuruya göre eserin birinci cildi 20 kısım halinde yayınlanacaktı ve her kısım 16 sayfalık iki formadan, toplamda 32 sayfadan oluşacaktı. Abone bedeli ise hem İstanbul hem taşra için 20 kuruştur.²⁸ Akif, bu duyurudan yaklaşık kırk gün sonra kaleme alıp, eğitim-öğretimin önemini ve nasıl olması gerektiğini anlattığı 9/10 Haziran 1910 tarihinde yayınlanan “*Hasbihâl*” başlıklı yazıda ilk defa “*ümme-i merhûme*” terkinin kullanılmaktadır. Ancak *Âlem-i İslâm*'ı tanıtmak amacıyla “*Gâyet Mühim Bir Eser*” adı altında yazdığı makale, 14/15 Temmuz 1910 tarihlidir. Terkibi ilk defa kullandığı makale yukarıda değerlendirildiği için burada “*Gâyet Mühim Bir Eser*” adlı yazı ele alınacaktır. Çünkü Akif burada, Abdürreşîd İbrahim Efendi ve *Âlem-i İslâm* hakkında ne düşünüp hissettiğini oldukça net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Akif, Abdürreşîd İbrahim'in yayınlayacağını çok önceden söz verdiği seyahatnamenin, *Sırat-ı Müstakim* aracılığı ile *Âlem-i İslâm* adıyla yayınlanmaya başlamasından sonra, eserle ilgili bu tanıtmaya yazısını kaleme aldığı sırada metnin iki formasını gördüğünü belirtmektedir. Öncelikle “*bilâd-ı Garb'ın ahvâlini*” betimleyecek eserlere ihtiyaç olsa bile gerek başka dillerden gerek tercümelere okuyup, Avrupa hakkında bilgi sahibi olmanın, dolayısıyla bu gereksinimi gidermenin her zaman mümkün olduğunu belirtir. Ancak “*kendi menşe'miz kendi memleketimiz*” olan Asya, “*dünyâda en az bildiğimiz*” kıtadır ve burayı “*öğreneceğimiz*” kaynaklar oldukça kısıtlıdır. “*Bu eski dünyâdaki bitmez tükenmez bilâdın*” en ünlülerini bile “*yalnız isimlerini bilmek suretiyle tanırız*” diyen Akif “*Osmanlıların*”, Asya'da çeşitli “*iklîmlerde*” yaşayan kavimlerin

²⁷ Akif ile Van Bin Yu arasındaki sohbet için *Âlem-i İslâm*, s. 473-489; Abdürreşîd İbrahim'in Uzakdoğu ve Kore seyahatinin bir değerlendirmesi için bkz. Hee Soo Lee, *İslâm ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması-Kore'de İslâmiyet'in Yayılması ve Kültürel Tesirleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 221-259.

²⁸ “*‘Âlem-i İslâm-Japonya’da İntişâr-ı İslâmiyet*”, *Sırat-ı Müstakim*, 4/88, (12/13 Mayıs 1910/3 Cemâziye'l-Evvel 1328/29 Nisân 1326), 180.

dilleri, ahlakları ve adetleri hakkında, çoğu yanlış olmak şartıyla pek az şey bildiğini belirtmektedir. Ayrıca o, Doğu'yu gezen Batılı seyyahların eserlerine bütünüyle güvenilmeyeceğini bir örnekle açıklayıp, kısa ve etkili bir Oryantalizm eleştirisi de yapıyordu. Dolayısıyla Batılı seyyahların Doğu hakkında verdikleri bilgilere ne kadar güvenileceği belirsizdi. İşte Abdürreşid İbrahim, “*Asyamız*” hakkındaki bilgi eksikliğini giderecek ve Osmanlıların doğrudan doğruya bilgi almasını sağlayacak bir eser meydana getirmişti. “*Hazret*” Asya'nın her tarafını yıllarca gezmiş, “*bir koca kıta'da*” yaşayan insanların geçmişlerini ve mevcut durumlarını incelemiş; bunlarda mutluluk gördüyse nedenlerini aramış, sefalet gördüyse kaynağını araştırmıştı. Gezip gördüğü yerlerde hiç duygu ve düşüncelerine yenilmeyen, “*‘Âlem-i İslâm'ın felâhı için çarpınub duran bu kalb*”, başkalarının erdemlerine kayıtsız kalmamış; “*o bir Mecûsi'ye bir Budî'ye*” yönelttiği inceleyici ve eleştirel tavrı Müslümanlara yöneltmekten de geri durmamıştı.

Bundan sonra Müslümanların içinde bulunduğu karmakarışık durumu kısaca izah eden ve İslâm dünyasını kuşatan duyarsızlığı eleştiren Akif, bu konuda şu görüşleri ileri sürüyordu. “*Bugün zillet içinde, sefâlet içinde*” çalkalanan Müslüman dünyada görünen perişanlık görüntüleri, “*zavallıyı adım başında ağlatmış*” olmakla birlikte o “*iyi görmek için gözlerini sile sile*” yoluna devam etmişti. Akif'e göre oturup ağlamanın “*şu üç yüz milyonluk*” İslâm dünyasının haline acı(n)manın hiçbir yararı yoktu. Ancak ne yazık ki “*cibilliyetsizlerimiz*” doğuya dönüp bakmayı “*medeniyetlerine zül saymakta*” iken “*hamiyetlilerimiz*”, Müslümanların başına gelen yıkıma üzülmekle, üzerlerine düşen görevi yerine getirmiş olduklarını düşünüyorlardı. Oysa sadece üzülmeyip, dert ortağı olmak da gerekiyordu. Çünkü böyle davranan bir kişi, sadece bir insanlık görevi yerine getir-miyordu. Aynı zamanda “*kendi hesâbına kendi mevcûdiyeti hesâbına*” da çalışmış oluyordu.

Bu bakımlardan eserin ibretle okunması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Her ne kadar “*insâna o kadar keyif*” vermese de birçok acı gerçeği “*olanca acılığıyla ve olanca üryânlığı*” ile gösteriyor; “*Şark'ın emrâz-ı ictimâ'iyyesini*” bir bir ortaya koyuyordu. Sonuçta ancak hastalığın bütün belirtileri ve bütün evreler ortaya çıkarılırsa çaresi bulunmak suretiyle tedavisi yapılabilmeyen nedenleri giderilebilirdi. Eser oldukça sade bir dille yazılmış; çeşitli yerlerine resimler konmuştu. Akif eserin içeriği ile ilgili görüşlerini şu cümlelerle dile getirmekteydi:

“*Ben çokdan beri bu kadar samîmi, bu kadar müfîd, lâkin bu kadar meü'essir kitâb okuduğumu hatırlamıyorum. 'Arablar "söz rûhdan çıkarsa ruha girer, ağızdan çıkarsa kulağın hudûdunu aşmaz." derler ki ne kadar doğrudur! Bakılsa Abdürreşid'in yazısında hiç san'at yok, hiç bir incelik yok. Lâkin hiç bir san'atın, hiç bir inceliğin rûhda husûle getiremeyeceği te'sîrâtı bu tabî'î, sâmiî sözler, onu bir sûretde hâsıl ediyorlar.*”²⁹

Bu açıklamalardan, her ne kadar Akif, eserin ilk iki formasını gördüğünü söylese de kitabın tamamından haberdar olduğu yukarıdaki alıntıdan anlaşılmaktadır. Zira, “*bu kadar müfîd, lâkin bu kadar meü'essir kitâb okuduğumu hatırlamıyorum*” diyerek

²⁹ Mehmet Akif, “Gâyet Mühim Bir Eser”, s. 322.

aslında kitabın tamamını okuduğunu söylemektedir. Ayrıca ilk iki formanın toplamda 32 sayfa olması gerekir ve bu kısımlarda sadece Rusya'dan ve Rusya Müslümanlarından bahsedilmektedir.³⁰ Oysa Akif, yazdığı kısa değerlendirmede eserin tüm içeriği ile ilgili konuşmaktadır. Diğer taraftan, yukarıda söze konu edilen duyuruda ilk cildinin kırk forma olacağı belirtildiğine göre, tefrika edilmeye başlandığında, kitabın yazımının büyük oranda bitmiş olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Akif yazının sonunda, bu kadar önemli ve “*bu kadar nâfi‘ bir eser*” hediye ettiği için Abdürreşid İbrahim'e teşekkürlerini sunmakta ve şimdi sıranın bir an önce kitabın “*ikmâl-i tab‘i*” için her türlü fedakârlığın yapılmasına geldiğini belirtmektedir. Ek olarak Akif, hem gazetenin baş yazarıdır hem de Abdürreşid İbrahim'in yakın arkadaşıdır. Eserin bir bütün olarak kaleme alınması süreci de aslında büyük oranda Abdürreşid İbrahim'in seyahati sırasında gününü gününe ve bazı durumlarda (sözgelimi yaptığı sohbetlere dair tuttuğu kayıtlar) anlık olarak not defterine yazdığı kayıtların düzenlenmesinden ibarettir. Muhtemeldir ki Akif, notların düzenlenme sürecine şahit olmuş ve baskıya hazırlanması sırasında da eseri bir bütün olarak okumuştur. Sonuçta eserden etkilendiğini söylemekten çekinmeyen Akif'in, gazetede yapılan duyurudan 38 gün sonra ifadeyi, ilk seferinde *ümmet-i merhûme* olarak kullanması, terkinin kaynağına dair kesin bir işaret sayılabilir.

İkinci olarak, bilindiği gibi Safahat'ın ilk kitabı birbirinden bağımsız, toplumsal ve siyasal sorunları ve genelde şairin kendi iç hesaplaşmalarının da aralarında bulunduğu ölüm, hastalık, fakirlik, çaresizlik, istibdat vb. konuları bireysel acılar çerçevesinde anlatan 44 şiirden oluşmaktadır. Sözgelimi Fâtih Câmîî, Feryâd, Hasta, Küfe, Hasır, Geçinme Belâsı, Kocakarı ile Ömer, Selmâ, Seyfi Baba, Bayram, Hürriyet, Mezarlık, İnsan gibi şiirler onun bu tip yaklaşımına örnek olarak verilebilir ve bu manzumelerin hepsi 1911'den önce yazılmış olup *Sırat-ı Müstakim*'de yayınlanmıştır. İkinci kitap *Süleymaniye Kürsüsü*'nde ise dokuz kısım halinde *Sebilü'r-reşâd*'da tefrika edilmiştir. İlk kısmın yayın tarihi 11 Ocak 1912 (21 Muharrem 1330/29 Kânûn-ı evvel 1327)'dir. Son kısmın yayın tarihi ise biraz karışıktır. Düzdağ'ın verdiği bilgiye göre şiirin hemen altında verilen 28 Ağustos 1912 (15 Ağustos 1328/15 Ramazan 1330) tarihi son kısmın tefrika edildiği güne değil, bir önceki güne aittir. Son kısmın yayınlandığı sayıdan sonraki nüshanın sonuna Eşref Edip tarafından kaleme alınan yazının altında ise 5 Eylül 1912 (23 Ağustos 1328/23 Ramazan 1330) tarihi yer almaktadır.³¹ Belirtildiği üzere Alem-i İslâm 1910 yılı yaz başlarında tefrika edilmeye başlanmıştır. Demek ki

³⁰ Alem-i İslâm'ın 1328 (1910)'de basılan birinci cildi 620 sayfadır ve son konuları seyahatin Kore ve Çin kısmını içermektedir. Bu durumda Sırat-ı Müstakim'de yapılan duyuruya göre 640 sayfa olması gereken tefrika ile kitap haline getirilmiş baskı arasında 20 sayfalık bir fark bulunduğu anlaşılır. Bu durumda tefrikanın sayfa büyüklüğü ve satır sayısı ile kitabınki arasında çok fazla bir fark bulunmadığı ortaya çıkar. Bu açıklamanın önemi kitabın 32. sayfasının, 29. sayfada başlayan “*Almaati (Virnay)*” başlığı altında verilen bilgilerin devamı ve “*Semi Polat (Yedi Taş)*” başlığı altındaki anlatımı içermesidir. Dolayısıyla eserin ilk iki forması kesin olarak kitabın Rusya ile ilgili kısmına aittir. Bu hesap yapılmasa bile, eserin ilk 125 sayfasının, yani ilk sekiz formasının Rusya ile ilgili anlatıları içerdiği gerçeği, Akif'in yaptığı genel değerlendirmeye zemin olacak bilgileri ancak kitabın, en azından birinci cildinin tamamını okuyarak elde ettiğini göstermektedir.

³¹ Safahat, s. 131, 161-62 (Dipnot no: 494, 693).

Süleymaniye Kürsüsü'nde bu süreçte ve muhtemelen Alem-i İslâm'ın tefrikası devam ederken yazılıp kısım kısım yayınlanmıştır. Kürsüde konuşan vaiz de Abdürreşid İbrahim'dir. Bu kitabın ilkinden farkı, konuların genelleşmesi, genelleştiği oranda kısmen soyutlaşması ve Osmanlılar dahil bütün dünya Müslümanların sorunlarının anlatılmaya başlanmasıdır. Bir başka ifade ile Akif'in şiirlerinin teması İstanbul'un ve İstanbul ahalisinin dışına çıkmış, şairin iç muhasebesinin yerini yaşadığı çağla ve başta Osmanlılar olmak üzere Müslümanlarla bir hesaplaşma almıştır. Yani Akif, ilk kitapta tek tek bireylerin kişisel trajedileri üzerinden anlattığı olumsuzlukların toplumsallığını kavramıştır ve bütün gücü ile bu durumu betimlemeye yönelmiştir. İlk kitapta yer alan şiirlerle ikinci kitap arasındaki farkı ortaya çıkaran nedenler arasında herhalde yakın dostu Abdürreşid İbrahim'in *Alem-i İslâm* adlı eserinin yayınlanmış olması da vardır.³²

Bunun haricinde Akif'in, çevirileri dışında, Sırat-ı Müstakim (Sebilü'r-reşad)'deki bütün yazıları (tefsir yazıları dahil) ve vaazları tarafımızdan incelenmiş olup, bu metinlerde de şairin düşünce dünyasının gelişiminde aynı sürecin egemen olduğu görülmüştür. Üstelik dilinin halk diline doğru evrilmesi de benzer bir şekilde gerçekleşmiştir. Nitekim o eserinde hiçbir sanat olmayan Abdürreşid İbrahim'in binlerce kişiye "*irâd ettiği hutbelerde*" kendi memleketine has şive ile İstanbul Türkçesini birleştirip, "*hîç bir parlak cümleden, hîç bir mutantan terkîbden imdât istemeyerek gayet açık bir lisân*" ile ileri sürdüğü düşüncelerin cemaati büyülediğini; hiç durmadan konuşsa, bıkip usanmadan sürekli dinlenebileceğini belirtiyordu.³³ Akif'in makalelerindeki dil zaten en başından beri görece sade idi. Ama onun, Abdürreşid İbrahim'in tarzını, yani kendi memleketinin şivesi ile İstanbul Türkçesini birleştiren üslubunu, Safahat'ın ikinci kitabıyla birlikte Anadolu halk Türkçesi ile İstanbul Türkçesini birleştirme çabası göstererek bir nevi taklit ettiği düşünülebilir. Sonuçta Safahat'ın ilk kitabı dışındakileri, bir boyutuyla ve halk Türkçesinden alınan kelimeler çerçevesinde kısıtlı da olsa bir tarama sözlüğü olarak görmek de mümkündür ve buradaki folklorik malzeme zaten araştırmacıların dikkatinden kaçmamıştır.³⁴

Sonuç olarak Akif'in Abdürreşid İbrahim'in ve eseri Alem-i İslâm'ın kendi üzerindeki etkisini gayet açık bir şekilde ifade ettiği ortaya çıkmaktadır. Ek olarak Akif'in şiir tarzındaki ve seçtiği konulardaki farklılaşma ile *ümme-i/millet-i merhûme* terkinin kullanmaya başlaması arasındaki kronolojik örtüşme de açıktır. Dolayısıyla terkinin kaynağının Alem-i İslâm aracılığı ile Van Bin Yu olduğunu söylemek gerekmektedir. Bununla birlikte Akif'in Alem-i İslâm'daki Kore anlatımından ve Van Bin Yu'nun

³² Bilindiği üzere Akif bu dönemde, eserlerinden çeviriler yaptığı Muhammed Abdud, Abdullah Çavuş, (Muhammed) Ferit Veedi gibi Müslüman düşünürlerle Cemalettin Afgani'nin fikirlerine de ilgi duymaktadır. Nitekim Afgani'ye yöneltilen dinsizlik gibi ithamlara karşı çıkan bir yazı yayınlayan Akif, burada Şinâsi'nin en büyük eseri Namık Kemal olduğu gibi Afgani'nin en büyük eseri de Muhammed Abdud'tur demektedir; Mehmed Akif, "Cemâle'd-din Afgânî", *Sırat-ı Mustakim*, 4/90, (26/27 Mayıs 1910/13 Mayıs 1326/17 Cemâziye'l-evvel 1328), 207-208.

³³ Mehmet Akif, "Gâyet Mühim Bir Eser", s. 323.

³⁴ Mehmet Bayyigit, "Mehmet Akif'te Din ve Toplum Sorunu", *Hakikat Adamı Mehmet Akif'e Armağan*, Ed., Mehmet Bayyigit (Konya: Erman Ofset, 2011), 149-171.

söyleminden genel olarak etkilendiğini gösteren başka örnekler de bulunmaktadır. Şimdi bu konuya biraz daha yakından eğilmekte fayda görülmektedir.

Van Bin Yu'nun, Abdürreşid İbrahim aracılığı ile İstanbul'a ulaşan Kore, Japonya, Çin ve Rusya ile ilgili görüşlerinin, Akif'in bakış açısında, işgal altında yaşayan bir halkın içinde bulunduğu şartları bütün çıplaklığı ile ortaya koyan bir laboratuvar işlevi gördüğü düşünülebilir. Nitekim genel olarak bakıldığında Van Bin Yu'nun kendi hal-kını tenkit eden görüşleriyle, Akif'te eleştiri oklarının tamamına yakınının dış düşmanlara değil de başta ulema ve aydınlar olmak üzere Müslümanların çürümüşlüğüne, ümitsizliğine, ahlaksızlığına, çalışmamasına vs. yöneltmesi arasında paralellikten öte aynılık bulunduğu gözden kaçmamaktadır.³⁵ Hatta Van Bin Yu'ya ait: *"Bugün memleketimiz de olduğu gibi elimizden gitti. Allah bu mülkü sâhibsiz bırakmaz. Sen sâhib olamazsan başkasına verir. Biz kendimiz sâhib olmadık, Allah Japonlara verdi."* cümleleriyle, Mehmet Akif'in *"Sâhibsiz olan memleketin batması hakdır/Sen sâhib olursan bu vatân batmayacaktır."* şeklindeki beyti arasında, benzerliğin ötesinde aynılık olduğunu; ülkesini Japonlara kaptırmış bu Korelinin, Abdürreşid İbrahim aracılığı ile iletilen düşüncelerinin Akif'in şair ruhunda şiirleştiğini söylemek mümkündür. Bu beytin yer aldığı manzumeyle, adeta Kore'deki ümitsizlikle paralel bir çaresizlik uçurumunda kıvranan, genelde tüm Müslümanlara özelde Osmanlı Türklerine umut aşılarmaya çalışıldığı, daha doğrusu onların, akıllarını başlarına almadıkları takdirde kendilerini bekleyen akıbet konusunda ikaz edildiği düşünülebilir. Zira Mehmet Akif bu şiirinde oldukça sert ve keskin bir dille Müslümanları deyim yerindeyse dürtükleyip ayağa kalkmaya zorlamaktadır. Tembelliğin ve buna maske yapılan yanlış tevekkül anlayışının alçalttığı toplumun, şimdi de ümitsizlik içinde geleceği karanlık görmesinden yakınmaktadır. Yani Müslümanlar kendi elleriyle yarattıkları karanlıktan yine kendi çabaları ile kurtulmak zorundadırlar ve ilk iş olarak tembellik ve ümitsizlik belasından kurtulmaları gerekmektedir.

Aynı şekilde Korelilere *"rûhsuz vücûtdur"* diyen Van Bin Yu ile Safahat'ın Müslümanları tanımlama şeklinin hemen aynı olduğu, herhalde şimdiye kadar yazılanlardan anlaşılmuştur. Korelilerdeki duygusuzluk, hissizlik, tefrika, mevcut durumun vahametini takdir edememe, zamanında elindekinin kıymetini bilememe, ahlaki çöküş, birbirine karşı kayıtsızlık, işgalcilerle işbirliği, tepkisizlik, yanlış Batılılaşmanın *"Frenkleştirdiği"* ülkesine ve halkına yabancılaşmış insanlar gibi her türlü çöküş nedeni ve olumsuzluk Akif tarafından Müslümanlar için de sıralanıyor ve bu halin tek çaresinin herkesin aklını başına toplayıp bir şeyler yapmak için harekete geçmesi olduğu belirtiliyordu.

³⁵ Akif bir yazısında şöyle diyordu: *"Ey cemâ'at-i Müslimîn! Şu son İslâm yurdunu çepeçevre kuşatan felâketler yok mu? İşte onlar bizim kendi yüzümüzden. Evet hiç kimsenin değil hep bizim kendi yüzümüzden meydana geldi. Zan ederim bu hakikati düşünemeyecek kadar sersem; daha doğrusu ortadaki feci'âların karşımıza geçip mel'un mel'un sırtın sebeplerini görmeyecek derecede kör değiliz. Öyle ise her birimiz yalnız yüreğinin yandığını değil, vicdanının da nedâmet 'azâbıyla kıvrandığını his ediyor demektir. Eğer bütün Müslümânların vicdanındaki bu nedâmet duygusu diğer hissiyâtın hepsine galebe etmiş ise istikbâli olsun kurtarmak kâbidir."*; Mehmed Akif, "Hasbihal", *Sebilü'r-reşad*, 2/39, (5/6 Aralık 1912/22 Teşrin-i sâni 1328/26 zi'l-hicce 1330), 232-233.

Nihayetinde, Kore'nin işgal süreci ve işgalcilerden birini seçmek gibi kötü bir akıbetin pençesinde kıvrınması Akif'i derinden etkileyip, Müslümanların başına gelecekleri haber veren bir ibret tablosu olarak ortaya çıkıyordu.

Sonuç olarak Akif'in böyle bir bakış açısına yönelmesinde Abdürreşid İbrahim Efendi ve onun *Âlem-i İslâm* adlı eserinin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Neredeyse bütün Asya'yı ve Afrika'yı gezmiş bulunan Abdürreşid İbrahim, bu eserde XX. yüzyılın başı itibarıyla bütün Müslüman dünyanın çok net bir fotoğrafını çekmişti ve ortaya çıkan tablo sadece devletlerin, kurumların ve elitlerin bozulup, yozlaşmış işlevsizleşmesine değil, Müslüman toplumların her bakımdan bir bütün olarak çöküşüne işaret etmekteydi. Dolayısıyla Akif sorunun, sadece aydınlanma, bilim, teknoloji eksikliği ile sistemde ve kurumlarda ortaya çıkan bozulma, işlevsizleşme, hatta hükümsüzleşme meselesi olmadığını fark etmiş ve Safahat'ta bunu kendine dert edinmişti. Amacı duyarsızlığı, hissizliği, ruhsal çöküşü göstermek ve insanları canlanmaya davet etmektir.

2.2. Terkibin Akif'in Eserlerindeki Kullanımlar ve Bağlıları

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Mehmet Akif'in "*millet-i ümmet-i merhûme*" terkinin nasıl kullandığı, bağlarını çerçevesinde ortaya konulması gerekmektedir. Bu bağlamda terkinin "*ümmet-i merhûme*" şeklinin Safahat'ta bir, Akif'in Kurtuluş Savaşı sırasında verdiği vaazlarda dört, Sebülü'r-reşâd'daki yazılarının birinde bir defa kullanıldığı belirtilmelidir. "*Millet-i merhûme*" ise Safahat'ta yedi kez yer almakta olup bir defa da tefsir yazılarının birinde kullanılmaktadır. "*Millet-i merhûme*" terkinin ilk olarak Safahat'ın ikinci kitabı *Süleymaniye Kürsüsü*'nde karşılaşılmaktadır ve bu şiiirde üç, üçüncü kitap olan Balkan savaşlarında alınan yenilgiye duyulan isyanı dile getiren *Hakkın Sesleri*'nde iki, *Fatih Kürsüsü*'nde adlı dördüncü kitapta bir defa yer almaktadır. Terkin beşinci kitap *Hatıralar*'da ve altıncı kitap *Âsum*'da hiç geçmemekte olup yedinci kitap *Gölgeler*'de son bir kez daha yer almaktadır. "*Ümmet-i Merhûme*" ise beşinci kitap *Hatıralar*'da bir defa kullanılmaktadır. Ayrıca Akif, Nahl Suresi'nin 125. Ayetine yazdığı tefsirde bir defa ve Kurtuluş Savaşı sırasında Kastamonu'da Aralık 1920'de verdiği iki ayrı vaazda dört kez *ümmet-i merhûme* terkinin kullanmış fakat bu süreçte ifadenin "*millet-i merhûme*" şeklini hiç tercih etmemiştir.

Bunun yanında dipdiri meyyit, dipdiri bir mefluc, pıhtı halinde yürek, cevelansız kan, milletteki kanın uyuşması, dalğınlık, ümit/ümitsizlik, uyuşma, ruh-i beka, ahlaki izmihlal, mezar, mezaristan, mezartaşı, kabir, makber(e), ahiret kılıkli diyar, millet-i masume, ümmet-i mazlume, millet-i mahkure, hissizlik, hissi ölmüş, ruhu ölmüş, ölmüş kalp(ler), duygusuzluk, gayesizlik, emelsizlik, gece, karanlık, naaş, leş, gebermek, intihar, mevt-i külli, ölmüş maneviyat, cenaze, ölü, uyku/uyanma-intibah, uyku ölümdür, yatmak, uyuşukluk, sükun, atalet, zillet, sürü gibi ibare, kelime ve terkiplerin, "*ümmet-i millet-i merhûme*" ifadesinin yan ve/ya yardımcı unsurları olarak Akif'in bütün eserlerinde yer aldığı da belirtilmelidir. Özellikle uyku, ölüm, ümit, ye'is, mezar, hissizlik, duygusuzluk, hareketsizlik vb. kavramlar Akif'in düşünce dünyasının merkezinde yer almaktadır. Dolayısıyla Safahat'ı Akif'in özellikle 1911'den sonra kaleme aldığı her türden yazıyı ve yaptığı konuşmaları değerlendirirken "*millet-i merhûme*" terkinin

onun için ne manaya geldiğini anlamak gerekmektedir. Ama bu anlamın en önemli boyutlarından biri, Akif'in çağdaşı diğer birçok Türk ve Müslüman entelektüelden kısmen farklı bakış açısına sahip olduğunu göstermesindedir. Sözgelimi Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Abdullah Cevdet, Kılıç-zâde Hakkı, Celal Nuri (İleri), Hüseyin Cahit (Yalçın), hatta belirli oranda Ziya (Gökalp) Bey gibi düşünürler Osmanlı Devleti'nin ve İslâm dünyasının çöküşünü Batıcı-Aydınlanmacı ve İslamcı perspektiften, daha ziyade kurum (siyasal, idari, toplumsal) odaklı ve teorik çerçevede analiz etmekten ziyade, bütün bu tahlillere büyük oranda katılmakla birlikte yönünü doğrudan toplumsal çöküşe çevirmişti. Başka bir ifadeyle bütün bir aydın neslin ekseriyeti zihinsel ve kurumsal analiz yaparken Akif, bu çerçeveyi toplumsalın mevcut durumunu tespit etmek çabasıyla birleştirmeye çalışmış ve yeniden kurulması gerekliliğine artık herkesin kanaat getirdiği toplumun halini tanımayı ve tanımlamayı önermişti. Bu bakış açısına göre ümeranın, üdebanın, şuaranın, ulemanın ve bütün kurumların çöküp iflas ettiğini, sebepleri konusunda aralarında tam bir uzlaşma bulunmamakla birlikte o da kabul ediyordu. Ama ek olarak Akif, tıpkı Ziya Bey gibi sosyolojik bir bakış açısıyla toplumsal çöküşü de resme dahil etmeye çalışıyordu. Çünkü asıl sorun, bir bütün olarak Müslüman toplumların tamamen çökmüş olmasıydı ve Müslüman toplumlar her bakımdan ayağa kalkma iradesi göstermediği sürece yaşanan çöküşün geriye döndürülemez olmasındaydı. Üstelik halkın yeniden ayağa kalkabilmesinin yolu bizzat kendisinin, kendi kurtuluşunu temin etmek için inisiyatif almasından geçmekteydi. Ancak bu inisiyatifin millî irade kavramıyla şimdilik belirgin, en azından Akif tarafından açıkça dile getirilen, bir ilişkisi yoktu. Ona göre millet, yitirdiği gelecek ümidini yeniden kazanarak çalışmalı ve kendisini, toplumunu ve ülkesini kurtarmalıydı.

3. Millet-i Merhûme

3.1. Safahat'taki Kullanımlar

1-Süleymaniye Kürsüsü'nde adlı kitapta "*millet-i merhûme*" ifadesi ilk defa, kürsüde konuşulan vaiz Abdürreşid İbrahim'in İstanbul'dan Rusya'ya dönmek zorunda kalması vesilesiyle çizilen Osmanlı Devleti ve toplumu tablosunda yer almaktadır. Buna göre 15 yıl önce Sibirya'dan Osmanlı topraklarına gelerek milleti uyarmak/uyandırmak için birçok çabalar sarf etmiş olan vaiz, takibe uğraması sonucunda Rusya'ya dönmek zorunda kalmıştı. Vaiz anlatımının başlarında kendi isteğiyle gidiyormuş izlenimi veriyor gibi olsa da "*Geçmeseydi edeceklerdi ya zâten icbâr*" diyerek Rusya'ya gidişinin mecburiyetten kaynaklandığını belirtiyordu. Ancak bu vesileyle vermek istediği asıl mesaj başkaydı. Çünkü artık kalsa da İstanbul'da yapacağı pek fazla bir iş yoktu. Sonuçta "*Saltanât nâmına, dîn nâmına bin maskaralık*" ortada gezinmekteydi. Durum felaket ve rezil bir manzara arz etmekte olup milletin hali içler acısıydı. Bir kişi çalıştığı işten yeterince gelir elde edemiyor, en temel ihtiyaçlarını bile karşılayamıyordu. Askerin kışlası, memurun görev yapacağı dairesi, mektep-medrese hiçbirisi yoktu. Özetle ne kalem ne de kılıç bulunuyordu. Her işte görevlendirilecek kişilerde aranması gereken liyakatin ortadan kalkması, tayin ve terfilerde silsile-i meratibin darmadağın olması gibi nedenler, başta askeriye ve ilmiye olmak üzere bütün bürokratik yapıların ahlaki yozlaşmanın içine yuvarlanmasına sebep olmuştu. Çünkü kimisi hak ettiği terfiyi ömür

boyu alamayıp meslek hayatı boyunca “mülâzımlıkta” kalırken, kimisi “*Daha mektepte iken tayy-ı merâtibte ferik*” oluyordu. İlimiye ise “*bayağıdan da aşağı bir turşu*” idi; tam bir “*ümmi koğuşu*” hâlini alan “*bâb-ı fetvâ*”daki görevliler, “*ana karnından icâzetli*”lerden oluşuyordu. Bakanlarsa jurnalci, kovcu, ispiyoncu, laf taşıyıcı, adi-bayağı adamlardı ve ne Allah korkusu biliyorlardı ne de utanmaları vardı. Toplamda bunların hepsi “*Güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesidir*”. Sonuçta herkes nemelazımcı olmuştu ve kimisi mevcut hükümetin halk için en iyisi olduğunu söylüyordu, kimisi başına bir iş almamak için yan çiziyordu. Vurdumduymaz ahalinin, belki dalgın bir şekilde yattığı yerden azıcık uyanıp silkinmesi ve kendine gelebilmesi için adeta “*İsrafi’in Sur*”u gerekmektedir. Her alın bir mezar taşı gibiydi ve her birinin bastığı “*altı çürük toprak*” sanki “*seyyâr bir mezarlık*”tı. Hiç kimse vicdanında kaygı diye bir duygu beslemiyordu. “*Ne gelenden haberim var, ne gidenden haberim/Serseri-kevine gelelden beri serserem gezerim*” şeklindeki söz “*sanki cansız beynin*”, “*Doğmadan rahmet-i Mevlâ’ya göçüp gittiğinin*” kudret eliyle yazılmış “*ezelî hâtırası*” gibiydi. Böylesi bir çözülmenin, ah-laksızlığın, rezilliğin ve cehaletin ruhu için “*Fatiha Çekme*” zamanı yaklaşmaktaydı. Sonuçta vaiz için, “*yazık ey millet-i merhûme*” dedikten sonra bir vapura atlayıp Rusya’ya doğru yola koyulmaktan başka çıkar yol yoktu.³⁶

2-Terkip aynı kitapta ikinci defa şöyle geçmekteydi. Artık vatanın yeniden ihmal edilmeye gücü kalmamıştı ve Müslüman vatani dolu-dizgin “*izmihlâle*” doğru yürümekteydi. Bununla birlikte millet hâlen yattığı derin uykudan uyanmıyordu. Bu yüzden şair, “*Ey cemâ’at, uyanın, elverir artık uyku*” dizesinde hayal kırıklığını dile getirip “*Yok mu sizlerde vatân nâmına hiçbir duygu*” diye feryat etmekteydi. Böyle giderse gelecek Müslümanlara hiçbir iyilik getirmeyecekti ve o kötü geleceğin esiri olmadan, “*millet-i mahkûre*” hâline düşmeden önce, hürriyet ve istiklâlî değerini bilip anlamak ve bunun için de başka ülke ve milletlerin esiri hâline gelmiş milletlerden, bağımsızlığı yitirmenin ne anlama geldiğini dinleyip, hürriyetin kıymetini öğrenmek gerekmektedir. Çünkü bağımsızlık olmadan ne dünyanın ne de İslam’ın kalacağı açıktı. Sonuçta “*millet-i mahkûreyi*” apaçık bir “*hüsran*” kuşatacaktı. Müslümanların içinde bulunduğu kötü vaziyetin nedenlerinin başında ümmetin/milletin tefrikaya düşüp, kavim davası güderek parçalanması gelmekteydi. Akif’e göre İslam bütün Müslümanları birbirine sıkı sıkıya bağlamışken, her bir Müslüman kavim, nasıl olduysa kavmiyetçilik davası peşine düşüp ayrılık hissine kapılmıştı. “*Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?*” diye soran şair, birbirinden ayrı birçok kavmi “*aynı milliyetin altında tutan İslâm’ı*” temelinden sarsıp yıkacak depremin kavmiyet fikri olduğu görüşündedir. Bu temel ilkeyi bir anlığına bile olsa unutmanın neticesi hayal kırıklığı olacaktır. Araplık, Arnavutluk ve/ya Türklük siyasetleri ile “*bu millet yürümez*” diyerek “*Sizi bir aile efrâdı yaratmış Yaradan*” dizesiyle bütün Müslümanların tek bir ailenin fertleri olduğunu, Müslümanların birliğini bozan ayrılık fikirlerinin ve nedenlerinin ortadan kaldırılması gerektiğini ileri sürüyordu. Yoksa bu kavmiyet davasıyla Müslüman kavimlerin arasına ayrılık girerse ve bu siyasetler devam ederse “*ecnebler*” ansızın Müslümanların yaşadığı bütün ülkelerin sahibi olabilirlerdi. Kavmiyetçi politikaların düşmanların hileleri olduğunu düşünen Akif:

³⁶ Safahat, s. 136-139.

“*Diye dursun atalar “Kal’a içten alınır”/ Yok ki hiçbir işiten millet-i merhûme sağır*” demek suretiyle mevcut durumdan duyduğu ümitsizliği dile getirmekteydi. Dolayısıyla Müslümanları birbirine düşman hâle getiren böylesi düşüncelerden hemen vazgeçilmeli ve birlik içinde asıl düşmana karşı mücadele edilmelidir. Sonuçta “*Girmeden tefrika, bir millete, düşman giremez/Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez*” diyordu.³⁷

3-İfade Safahat’ta üçüncü defa avam ile havas arasındaki ayrışma bağlamında kullanılmaktadır. Akif konuyu “*Sizde erbâb-ı tefekkürle avâmın arası/Pek açıktır. İşte budur bence vücûdun yarası*” diyerek ortaya koymaktadır. Düşünürleri “*milletin beyni*”, “*halkı da elbet cismi*” olarak görmek gerekiyordu ve yaşamın ahenkli bir şekilde sürdürülebilmesi için beyin ile beden uyum içinde bulunmalıydı. Uyumsuzluk ortaya çıkması durumunda, o vücudun her organı felç belirtileri göstermeye başlar ve bundan sonra artık böyle bir beden, kendisi hakkında verilen her hükme razı olmak zorunda kalırdı. Dolayısıyla mütefekkirler ve halkın düşünce ve eylemlerinde uyum bulunması, milletin sağlıklı bir şekilde yaşayıp yoluna devam edebilmesinin olmazsa olmazıydı. Oysa Müslümanların “*mütefekkir geçinenler*”i, Doğu’nun medeniyet bakımından yükselebilmemesinin, her konuda yalnız Avrupa’yı taklit etmesiyle mümkün olduğunu söylemekteydi. Ayrıca düşünür geçinenlere göre her türlü ilerlemeye engel olan “*dîn kaydı*” ortadan kaldırılmıyordu. Buna karşılık avamın görüşü, tam zıt yöndeydi. Halk “*göreneğin*” çizdiği sınırlar ve kurallar çerçevesinde yaşıyor, Batı’nın düşüncelerini ve eserlerini düşman görüyor; “*yenilik nâmına vahy inse*” reddediyordu. Sadece “*dışarıdan gelecek*” yeniliklere değil, kendi millî çevresinde doğan hem yerli hem gerekli yeniliklere de düşman olmak halkın ortak hissiydi.³⁸ Akif’in yapmış olduğu bu avam-mütefekkir ayrımı, her sosyolojinin birbirinden tamamen koştüğünü ve tevil edilemez şekilde uçlara savrulduğunu ortaya koymaktadır. Birbiriyle organik bütünlük içinde bulunması gereken halk ve aydınların arasında bu denli derin uçurumların açılması, şairin bahsettiği felç tablosu gösteren bünyeyi ortaya çıkarmıştır. Herhalde bu nedenle Safahat’ın başka bir yerinde Müslüman toplumlar için “*dipdiri bir meflûc*” ifadesini kullanmaktadır.³⁹ Avam ile düşünürlerin duygu ve düşüncelerinin bu kadar ayrılmış olması, bir süre sonra kavgaya dönüşmüş; beyinden şiddet, yürekte nefret yükselmeye başlamış ve nihayetinde aydınların söylediği her şey halka kötü gelmiş ve mütefekkirlerin söylediğinin tam zıddını yapmak onda âdet hâline almıştı. İşin en kötü tarafıysa, “*mütefekkir geçinenlerdeki taşkınlıktan*” dolayı “*efkâr-ı umûmiye*”de öldürücü bir zannın egemen olması ve bu yüzden halk arasında her fesadın sebebinin “*fen okumak*” olduğu yolunda genel bir kabulün ortaya çıkmasıydı. Böylece halk her türlü fen eğitimi “*mahvetmeye*” kalkıştı. Aynı şekilde halka doğru yolu göstermesi gereken “*üdebâ*” da “*gayetle basbayağı mahlûkât*” hâlindeydi. Kimi Batı’nın yalnız fuhşunun komisyonculuğunu yapmakta, kimi İran’a ait “*köhne*” alıp satmaktaydı. “*Şi’ir-i şebâb*”, “*biradan, fâhişeden*” başka bir şey değildi. Böylece Akif, kendi bakış açısında, edebî ilgi ve konuların süfliliğini, şair ve yazarların düşkünlüğünü dile getiriyordu. Üstelik bunların hiçbirinin “*mesleği*

³⁷ Safahat, s. 151-152.

³⁸ Safahat, s. 155-156.

³⁹ Safahat, s. 341.

de meşrebi” de bulunmamaktaydı. Hepsi filozofluk iddiasındaydı ama “*pek çoğunun mektebi yok*”tu. Bu yüzden Akif, gücüm yetse, 17 yaşından büyük “*üdebâ nâmına kim varsa*” boynuna “*bah-nâmesini*” takar sınır dışı ederim demektedir. Sözün bu noktasında artık günden güne dehşetinin ve korkusunun arttığını söyleyen şair, “*Kapatılmazsa gelip bir yere şayet efkâr/Olmasın millet-i merhûmeye bir kanlı mezar*” diyerek halk, aydın sınıfı, şair ve yazarlar arasında ortaya çıkan bir yandan uyumsuzluk bir yandan düşkünlük ve bunun kaçınılmaz sonucu olan karşılıklı nefretin herkesi felakete götürmesinden, düşünce farklılıklarının ve fikrî kısırlığın kanlı bir mezar hâline gelip Müslümanları içine çekmesinden duyduğu endişeyi dile getirmekteydi. Bu sonsuz hüsrânın sorumluluğu, elbette düşünörlere dönecek ve onların üstünde kalacaktı. Çünkü başıboş kalan, yol göstericisi bulunmayan fertlerin, kendiliklerinden doğru yolu bulmaları olanaklı değildi. Bununla birlikte eğer gösterilen yol akıllarına yatarsa, tutulacak yolsa, o yolda kararlılıkla giderler ve bu hususta onlara daima hisleri rehberlik ederdi.⁴⁰

4-6 Mart 1913’te *Sebilü’r-Reşad*’da başlıksız olarak yayımlanan bu şiir, Safahat’ın üçüncü kitabı olan *Hakkın Sesleri*’nde üçüncü sırada yer almaktadır. *Hakkın Sesleri* genel olarak Balkan bozgununun yarattığı felaketten duyulan acıyı ve yenilginin nedenlerine isyanı dile getiren, duygu yoğunluğu oldukça yüksek şiirlerden oluşmaktadır. Burada bahse konu olan şiir de böylesi bir duygu yoğunluğunu yansıtmaktadır. Öncelikle şair, Arnavutluk’un Osmanlı devlet bütünlüğünden koparılması karşısında büyük üzüntü duymaktadır ve şiire bu duyguyla birlikte savaşta Balkan coğrafyasında “*üç milyon*” Müslümanın çektiği eziyet duyulan elem yön vermektedir. Yakılan insanların cesedinin ortada olmadığı, “*Meşhed*”in “*boynuna haç saplandığı*”, mescitlerin ahıra çevrildiğı, şehitlerin türbelerinin yerle bir olduğı ve hatıralarından eser bile kalmadığı anlatılmaktadır. Kosova’nın, Yıldırım Bayezıt’ın ve “*şâh-ı şehîd*” diye andığı I. Murat’ın hatıralarını yad edip, o zafer günlerine duyduğu özlemi dile getiren Akif, “*şarhoş şapkalarının*”, “*meşhed’in hariminde*” tepindiklerini ve binlerce şehidin sarığı ile “*en alçak neferlerin*” çizmelerini sildiklerini anlatmaktadır. Sonra ayrılıkçı hedefler peşinde koşan ve Akif’in “*kavm-i esâret-zede*” ve “*unsur-ı isyân*” diye seslendiğı Arnavutların içine düştükleri durumdan ve bunun sebeplerinden bahsedilmektedir. Kavmiyetçi dürtülerle muhtariyet peşinde koşan Arnavutların nasibinin “*mütemâdi haybet*” olduğı, bütün bağımsızlık emellerinin söndüğü, hedefleri bütün Arnavutları birleştirmek olan Başmakçıların kurduğı “*büyük hayâl*”in, Arnavutları yıllarca avutmuş olan “*o mel’un rü’yâ*”nın söndüğü belirtiliyordu. Bu “*elim izmihlâlin*” nedeni ise “*üç beş alığın*” kavmiyet davası gütmesiydi. Artık uyanmak zamanıydı: “*Artık ey millet-i merhume sabâh oldu uyan!/Sana az geldi ezanlar diye ötsün mü bu çan?*” diyordu. Hükümeti ve dini muhafaza etmek için baş başa verip birlikte hareket etmekten başka çare yoktu. Çünkü “*Medeniyet*”, Müslümanlara uzun zamandan beri “*diş biliyor*” önce “*parçalamak, sonra da yutmak*” hedefinde ilerliyordu.⁴¹

⁴⁰ Safahat, s. 155-157.

⁴¹ Safahat, s. 171-174.

5-*Sebilü'r-Reşâd*'da 10 Nisan 1913'te yayımlanan ve *Hakkın Sesleri*'nde dördüncü şiir olarak ve başlıksız şekilde yer alan şiirde geçmektedir. Geleceği “*karanlık*” görüp, ümitsizliğe düşerek “*azmi*” elden bırakmanın alçakça bir ölüm olduğunu söyleyen Akif, imanı olan bir kişi böyle bir ölümle “*gebermez*” demektedir. Müslümanlara “*ey dipdiri meyyit*” diye seslenen şair, artık bir an önce harekete geçmeleri çağrısında bulunur. “*His yok, hareket yok, acı yok...Leş mi kesildin?*” diye sorarak önceden böyle olmadığını ifade etmek suretiyle geçmişini hatırlatmakta ve Müslümanların kurtulmak için göstermesi gereken “*azmin*” süreksizliğinden şikâyet etmekteydi. Geleceği karanlık görerek “*apışıp*”, “*esbâbi*” elden bırakan ve ümitsizliğe düşen millete: “*Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk!/Elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!*” diye seslenmekteydi. Ona göre “*ye's*” ve ümitsizlik batağından kurtulmak için öncelikle ümide sınımsız sarılmak gerekiyordu. Zira yaşayanlar ancak azim ve ümitleriyle yaşamaktaydılar ve “*ye's*”e kapılan kişinin ruhu, vicdanı bağlanmaktaydı. Bu yüzden de ümidini yitirmiş adam “*dipdiri meyyittir*”. Madem ki “*ye's*”, “*şirk*”le aynı düzeydedir hatta ondan daha “*mel'un ve çirkindir*” öyleyse imanı olanlar Allah'ın rahmetinden ümit kesmemelidir. Müslüman hüsrana razı olmamalı, çalışmalı, azim ve kararlılığı elden bırakmamalıdır. Böylece kendi “*yanacaksa bile evladını yakma*”yacaktır. Artık feryadı bırakıp kendine gelme vakti gelmiştir, çünkü zaman dardır: “*İş bitti...Sebâtın sonu yoktur! Deme; yılma/Ey millet-i merhûme, sakın ye's'e kapılma*” diyerek şiiri bitirmektedir.⁴²

6-Terkip, tamamı 28 bölüm olarak *Sebilü'r-reşad*'da tefrika edilen *Fatih Kürsüsü*'nde adlı kitabın ilk bölümünde yer alan altıncı kısımda geçmektedir. Bu ilk bölüm, Fatih Cami yolunda iki arkadaş arasında geçen sohbeti içermektedir. Sohbet, yol üzerinde rastlanan eserler üzerinden bir yandan eski-yeni tartışması yaparken diğer taraftan Batılılaşma sürecinde her yerde ortaya çıkan ikiliklere ve yozlaşmaya değinmektedir. Şair burada bazen şimdi ile geçmişi karşılaştırır bazen ikisinin bir aradalığından alaycı bir şekilde yakınır ve Batılılaşma sürecinin, milletin düşüncesindeki ve estetik anlayışındaki bütünlüğü bozduğundan dert yanar. Anlatının devamında camiye yetişmek için acele eden birinci şahıs, arkadaşına hızlanmak gerektiğini söyler. Ancak ikinci şahıs “*bizler*” için zaman geçirmek amacıyla her işi ağırdan almak, oyalanmak kazanç sayılır diyerek “*içine düştüğümüz*” uyuşukluk ve tembellik çukuruna işaret eder. Bu arada sohbet birinci şahsın neden Fatih Camisi'ne gitmek istediğine yönelir ve ikinci şahıs “*her yer mesâcid*” gir birine kılacaksan kıl namazını der. Birinci şahıs ise amacının sadece namaz kılmak olmadığını, ilmine, bilgisine ve görüşlerine değer verdiği “*bir adam*”ın vaazını dinlemek istediğini söyler. İkinci şahsın tepkisi oldukça serttir: “*Zamândır oturup, şimdi herze dinlemenin;/O yâve-gûları hâlâ, adam deyin beğenin!/Sarıklı milletidir milletin başına belâ.*” Birinci şahıs ise arkadaşını, düşüncesini genelleştirerek herkesi “*batırmaması*” gerektiği hususunda ikaz edip eskiden medreselerden “*ne dehâlar*”ın yetiştiğini söylese de arkadaşına buna ikna olmaz. Bu arada saati kontrol eden birinci şahıs alaturka ve alafranga saatlerden kaynaklanan ikiliğe “*zaman içinde zaman*” diyerek vurgu yaptıktan sonra “*Kameri hesâbı, güneş devri, sonra, milâdi/Deyip de üç yılı ezber bilen zekî millet*” diyerek durumun ne kadar ironik olduğunu ortaya koyar. Bu arada

⁴² Safahat, s. 175-176.

Fatih Camisi ile modern tarzda yapılmış bir banka binasının karşılaştırması üzerinden sanat anlayışı hakkında birkaç kelam ederler. Birinci şahsa göre, banka binası caminin yanında “*biçimli bir duvar mesâbesindedir*” ve bu binanın belirgin bir üslubu, sonuçta asaleti yoktu. Dolayısıyla melezdi, hatta melez bile değil “*belki birçok üslubun*” karışımıydı. Oysa sanatta esas olan karışık üslup ya da melezlik değil “*asâlet*”ti. Banka binasının “soysuzluğuna” mukabil yan taraftaki sebil, “*tertemiz aslıyla*” yani kendine özgü oluşuyla tam bir asaleti yansıtmaktaydı ve her şeyiyle Osmanlı idi. Yol uzundur, vakit biraz genişçedir ve laf lafi açmaktadır. Sıra dil bahsine gelmiştir. İkinci şahıs birincinin görüşlerini biraz muhafazakâr bulsa da birinci şahıs dile sokulan yerli-yersiz yeniliklerden şikayetçidir. Ona göre dilde yenilik için “*erbâbî*” tarafından ve gerekli olduğu takdirde yapılmalıydı. Özellikle İngiliz ve Fransızların “*tasarrufâtını*” sorgusuz-sualsiz almak, bir “*vakâr-ı millîsi*” olması gereken dili bozacaktı. Eğer bozulma bütün topluma yayılmaya başlarsa dilin iler-tutar yanı kalmazdı ve bugün nasıl “*maskara olmuşa milletin kılığı*” dil de o hâle gelirdi. Konuşmanın devamında Avrupa’nın her şeyini taklit etmenin doğru olmadığını söylenmesinden sonra eskinin muhteşem eserlerini yapacak ne ilmi, ne bilgisi ve ne de maddi-manevi yeteneği olmayan bugünkü Müslümanların, “*oyup sıçan gibi her dört adımda bir kemeri*” her yere kahve(hane)ler açması söze konu ediliyordu. Oysa bu Müslümanların dedeleri hastaneler, tıbbiyeler, medreseler yapmıştı. Artık bir meydana benzemeyen Vefa Meydanı’na geldiklerinde söz tekrar kahve(hane)lere gelir. Çünkü meydan civarında epeyce kahve(hane) bulunuyordu. Ancak sadece Vefa Meydanı’nda değil her yerde var olan bu kahve(hane)ler yüzünden “*millet-i merhûme*”nin başı beladaydı. Vakit öldürmenin, boş oturup hiçbir iş yapmadan hayatı tüketmenin adresi olan bu yerlerde insan yarına dair bir kaygı duymayıp uyuştukça uyuşmaktaydı. Böyle yerlerin sürekli müşterilerine göre insan dünyada kalıcı değilse, sonunu düşünmesine gerek yoktu. Dolayısıyla kişi bir sedire uzandı mı “*âhireti*” de bulmuş demekti. Hayatın akıp gitmesi üzüntü nedeni değildi ve yaşam içinde bulunan andan ibaretti. Öyleyse “*bir defa daha çek*” diyen şaire göre, yarına çıkıp çıkmayacağı belli olmayan böyle bir dünyada, insanın eğlencesine bakması gerekiyordu. Kahvehanelerin, Epiküryen ahlakın ve miskinliğin yuvası olarak tanımlanmasından sonra milletteki birlik duygusunu ortadan kaldıran mektep-medrese ikiliği vurgulanır ve son olarak da din ile dünyayı birbirinden ayırmak istemenin, dimağı vücuttan ayırmaya çalışmakla aynı şey olduğu ifade edilir. Bu yüzden, beyni yani bilinci ile bedeni birbirinden ayrılan “*millet evlâdi*”, yabancıdan daha çok birbirine düşman hâline gelmişti.⁴³

7-*Millet-i merhûme* ifadesi, Safahat’ın yedinci kitabı *Gölgeler*’de altıncı sırada yer alan *Hâlâ mı Boğuşmak* adlı şiirde geçmektedir. Şiir *Sebilü’r-reşâd*’da 26 Aralık 1918’de yayımlanmıştır. Şiirin Mondros Mütarekesi’nden yaklaşık iki ay sonra yayımlandığı akıld tutulursa isyanın ve acının şiddeti daha iyi takdir edilebilir. “*Sen! Ben! Desin efrâd, aradan vahdeti kaldır/Milletler için işte kıyâmet o zamandır*” dizeleriyle başlayan şiirde şair, geçmişteki bütün “*maşer-i edvâr*” gezilse ilahi kanun hükmünde olan bu kuralın değişmeyeceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla tarihteki bütün milletlerin yok olmasının asıl nedeninin birlik duygusunun ortadan kalkması olduğu, bugün

⁴³ Safahat, s. 194-202.

“bizim eştığımız” tarih denilen “kanlı harâbe” tarafından ortaya konulmaktadır. Sonuçta tarihte yaşayan ve hep aynı sebeplerle ortadan kalkan milletlerin uğradıkları felaketlerden ibret almak yerine, Müslümanların asıl öğüt alması gereken “*Ayât-ı ilâhî*”ye de herkes gözünü kapamıştı. Dolayısıyla başına gelen bunca belaya rağmen ibret almayan Şark’a herhangi bir nasihat etki etmemiş ve sonuçta halkı uyarmak için harcanan bütün emekler boşa gitmişti ve artık, Safahat’ın neredeyse tamamına hakim olan söylemle, böylesine hissiz duygusuz, uyuşuk, tembel, ümitsizlik ve kötümserlik batağına saplanmış, insanca geberip toprağın altına girmeyi bile beceremeyen, dininden milliyetinden kopmuş, daldığı gaflet uykusundan bütün uyarılara rağmen uyanmayan, birbiriyle bağlantısını koparıp birlik duygusunu kaybetmiş, Batılılaşmayı da hakkıyla becerememiş bir milletin sona geldiğini haykırmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı: “*Ey millet-i merhûme, güneş battı... Uyansan!*” diyordu. Devletleri, hükümetleri ve hatta dünyaları sarsan sellerin sesi, ufukların inleyişi neden hâlâ sana ninni gibi geliyor diye sorup isyan ediyordu. Oysa sayıları milyara yaklaşan “*bir sürü akvâm*” varlığını korumak uğruna çalışıyordu. Her birinin ırkı, dili, ahlakı, anlayışı vb. bambaşka olmasına rağmen “*tutulan gaye için*” hepsi tek vücut olmuşlardı. Ama millet hâlâ birlik içinde değildi ve bunun için gayret de bulunmuyordu. Bütün kavgaları nihayetinde post kavgası olan millete “*Hâlâ mı boğuşmak? Bu ne gaflet, ne rezâlet!*” diye sesleniyordu.⁴⁴

3.2. Tefsir Yazılarındaki Kullanım

Sebilü’r-reşad’da 15 Ağustos 1912’de yayımlanan makalede Akif, Nahl Suresi’nin 125. ayetini tefsir etmektedir. “*Fıtratın kendisinden başka bir şey olmayan*”, İslâm’ı kabul etmeyenler ya dinin ruhundaki apaçık sırrı görmüyorlar ya da görmelerine rağmen nefislerinden kaynaklı birçok sebebin etkisi altında kalarak görmek istemiyorlar diyerek söze giren Akif, İslâm’ı tamamen veya kısmen ret edenlere sert davranılmasının istenilenin tam tersi, uğursuz etkiler ortaya çıkaracağını söylüyordu.⁴⁵ Çünkü dini anlamadıkları için dinî düşünceyi uygun bulmayanlar, kendilerine şiddetle muamele edildiğinde İslâm’a büsbütün düşman kesilirlerdi. Dolayısıyla Nâmık Kemâl’in dediği gibi “*Fikre galebe yine fikrin şânından*”dı ve kırmadan, dökmeden, yumuşak bir üslupla din anlatılmalı, hepten nefret ettirecek saldırgan bir tarz yerine ısındırarak yöntemler kullanılmalıydı. Bu yüzden “*vâ’izlik, nâsihlik, mürşidlik*” oldukça zor görevlerdi. Nihayetinde halka sözlerini dinletemeyip, efkârı arkalarından getiremeyenler, cemaati söyleneni anlamamakla, hitaba uygun olmamakla “*töhmetyerek*”, asıl kabiliyetsizliğin kendilerinde olduğunu hiç düşünmüyorlardı. “*Ömründe medrese-mekteb görmemiş üç-beş uydurma hadisle sekiz-on şeni’ masaldan*” başka sermayesi bulunmayan “*ümmî vâ’izler*” kürsüleri ele geçirdiğinden beri, bu “*millet-i merhûme*” dini “*umacı*” görüntüsünde, “*-hâşâ- sâhib-i şeri’âtıda yeniçeri ağası fıtratında tahayyyüle*” başlamıştı. Bunlar

⁴⁴ Safahat, s. 386-388.

⁴⁵ R. Dozy’nin Târîh-i İslâmiyet isimli eserinin, Abdullah Cevdet tarafından yapılan tercümesini Ebuzyiya Tefvîk’in övmesi üzerine kaleme aldığı yazıda Akif, kimsenin dinini, vicdanı görüşlerini teftiş etmek alışkanlığının olmadığını, böyle bir yetkinin Hz. Muhammed’e bile verilmediğini söyler; Mehmed Akif, “Açık Mektûb-Ebu’z-ziyâTefvîk Efendi’ye”, *Sîrât-ı Mustakim*, 3/78, (3/4 Mart 1910/18 Şubat 1325/21 Safer 1328), 409-410.

yüzünden İslâm'ın “o pâk, o nezih” yüzü birçoklarının hayalinden silinip gitmişti.⁴⁶ Sonuçta “Zavallı” Müslümanlar, bu çeşit vaizlerin elinde “millet-i merhûme” hâline gelmişlerdi.⁴⁷

4. Ümmet-i Merhûme

4.1. Safahat'taki Kullanım

Belirtildiği gibi terkinin *ümmet-i merhûme* şekli Safahat'ta bir kez geçmektedir. *Safahat*'ın beşinci kitabı *Hatıralar*'da kullanılan ifade, on bölüm hâlinde *Sebilü'r-reşad*'da tefrika edilen *Berlin Hatıraları* adlı şiirin onuncu bölümünün ilk beytinde yer almaktadır. Şiirin ilk kısımları Almanya'nın ve Alman toplumunun ulaştığı seviyeyi her bakımdan Osmanlı Devleti ve toplumu ile kıyaslamaktaydı. Burada yapılan bütün karşılaştırmalar, Almanya'da her işin iyi “bizde” ise kötü, baştan savma ve savruk olduğu sonucuna ulaşmaktadır.⁴⁸ Nitekim Japonlarla Müslümanları kıyaslaması da aynı sonuca çıkmaktadır. Ancak orada yargısını “*Şu kadar söyleyeyim: Dîn-i Mübînin orada, /Rûh-ı feyyâzı yayılmış, yalnız şekli Buda!*”⁴⁹ diyerek belirtmişti. Şiir savaşın bir çeşit muhasebesi niteliğindeki mısralarla devam etmekteydi. İnsanlığın, ama özellikle annelerin perişanlığını ortaya koyan bu dizelerden sonra söz, Almanya'nın nasıl yükseldiği meselesine geliyordu. Ona göre Almanya, Alman Birliğinin kuruluşunu Fransa'ya onaylattığı Versailles Antlaşması'ndan sonraki elli yıllık barış dönemini boşa harcamamış, Alman milleti birlik beraberlik içinde el ele verip çalışmış ve “*sükûn-ı mutlâk*” olan barışa “*hareket*” getirmişti. Bilim, teknoloji ve kültürde Almanya'nın ilerlemişliği bir noktadan sonra öyle bir seviyeye ulaşmıştı ki “*ma'arif*” herkesin “*gidâ-i müsterekî*” olmuştu. Böyle kültür seviyesi yüksek bir toplumda, “*havas*” yazmış “*avâm*” okumuştur. Bu suretle Almanya'da, beyin ile kalp ahenkli bir bütün hâline gelip millî birlik sağlandı. Başka bir ifade ile “bizde” olduğu gibi elitlerle halk arasına derin uçurumlar açılmadı, kavga ortaya çıkıp millet birbirine girmede; tam tersine Alman düşünce, edebiyat, sanat ve bilim hayatı, Almanya'nın ve Alman milletinin birliğine, kalkınmasına, ilerlemesine hizmet etti. “Bizde” bir anlık birlik ve beraberlik olsa bile bunu hemen ayrışma, bölünme takip ederdi. Sonuçta insanların birbirine duyduğu sarsılmaz bağ Almanlar arasında birlik bilincini güçlendirmiş ve Almanya'nın durmadan yükselmesini temin etmişti. “Biz” ise tefrika ile paramparça olup “birbirimize” düşmüş ve perişan olmuşuk.⁵⁰

⁴⁶ Akif, bir yazısında vaizlere ve vaazların halkı aydınlatmada oynaması gereken role değinir ve vaizleri çok sert eleştirir. Ayrıca cami kürsülerinde eskiden beri yapılageldiği gibi “*İsrâ'ilyât*” değil *ictimâ'iyât*” anlatılması gerektiğini söyler; Mehmed Akif, “Hasbihâl”, *Sırat-ı Mustakim*, 4/95, (30 Haziran/1 Temmuz 1910/17 Haziran 1326/22 Cemâziye'l-evvel 1328).

⁴⁷ Mehmed Akif, “Tefsîr-i Şerif”, *Sebilü'r-reşad*, 1-3/24-206, (15 Ağustos 1912/2 Ağustos 1328/2 Ramazan 1330), 453-454; Akif'in tefsir yazılarının ve vaazlarının çevrim yazısı için ayrıca bkz: Mehmed Âkif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, Haz., M. Ertuğrul Düzdağ (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016).

⁴⁸ Safahat, s. 264-271.

⁴⁹ Safahat, s. 144.

⁵⁰ Balkan Savaşı sırasında kaleme aldığı makalede bölünüp parçalanmanın zararları ilgili başka bir anlatım için bkz: Mehmed Akif, “Hasbihâl”, *Sebilü'r-reşad*, 2-9/39-221, (5/6 Aralık 1912 /22 Teşrin-i sani 1328/26 Zî'l-hicce 1330), 232-233.

Almanya'nın ses birliğine de işaret eden Akif, beşikten okula her yerde aynı "terâne"yi dinleyerek yetişen Almanlarda ruh birliğinin ve bundan kaynaklanan duyuş-anlayış beraberliğinin bulunduğunu, ancak "bizde" eskiden kahramanlar yetişmesine vesile olan annelerin ninnilerinin şimdi bütün nesli uyuşturduğunu, "bizim" ortak bir sesimizin bulunmadığını söylüyordu.⁵¹ Neticede Almanya çağdaş bilimlerden beklenen faydayı elde etmişti. Çünkü çağdaş bilimin (ilim) birinci görevi hayata faydasıydı. Yani ona göre artık esas olan ilmin ameliydi. "*Bizim fûnûn-ı müsbeteden istifâdemiz menfi*" diyen şair, edebiyatımızın da herhangi bir gereksinimi karşılamadığını belirtmektedir. Edebiyatın "*Ya rûh-i milleti afsunluyor, uyuşturuyor/Ya sînelerdeki hislerle çarpışıp duruyor*" diyerek genel tanımını yapan Akif, "*eslâfın en temiz gazeli*"nin bile "*şarap koktuğunu*" söylüyor ve bunun Osmanlılarda "*gevşemedik sinir*" bırakmadığını, yani hiçbir asabiyeenin kalmadığını ifade ediyordu. Son dönemde ortaya çıkan "*üç beş*" haya yoksunu yazar da ayakta kalması gereken ne varsa hepsini yıkıp ayaklar altına almakla kalmamış bir de "*ahlâkı, ârı, nâmûsu*" yok etmeye yeltenmişti. Sonuçta "*ümmet-i merhûme*", bu "*okur yazar denilen eski baş belâsından*" büsbütün ümidi kesince, fikrî çevresini "*kanlı bir kâbus*" kuşatmıştı.⁵²

4.2. Sırat-ı Mustakim'de Yazdığı Makalelerdeki Kullanım

Akif ifadeyi *ümmet-i merhûme* hâliyle, ilk defa *Sırat-ı Mustakim*'de 9/10 Haziran 1910 tarihinde yazdığı bir makalede kullanmıştı. Yazı ve dil meselesinde her iki tarafın da ifrat ve tefrite kaçmasıyla ilgiliydi. Ortaya çıkan "*Lisânı tasfiye edelim etmeyelim*" tartışması iki tarafın da görüşlerinde çok ileri gitmesinden dolayı aralarını bulmak olanaksızdı. Akif, durumu "*Evet, bir kısmı rahmetli Veysî'nin devrini ihyâ etmek istiyor; diğeri de bize Mâverâü'n-nehr'den Osmanlılar için pek yeni hiç işlenmemiş, yaradıldığı gibi kalmış bir lisân getirmek hevesine kapılıyordu.*" cümlesiyle özetliyordu. Sonuçta taraflar ileri sürdükleri "*bir yığın*" iddia ve delillerle zaten kararsızlıktan bir türlü kurtulamayan fikirleri iyice karıştırıp "*Lisânımızı da şivemizi de imlâmızla omuz öpüşecek*" hâle getirmişti. Tasfiyenin her türlüşüne şiddetle direnenlere "*bir zamânlar*" Servet-i Fünûn'da yazan "*Hüseyin Dâniş diye 'birinin'*" yazılarını ve tavrını örnek verdikten sonra sözü İkdâm Gazetesi'nin tam tersi anlayışına getiriyordu. Bu gazetenin başında birtakım makaleler görülyordu ki eğer bu yazılarda kullanılan Türkçe sözcüklerin

⁵¹ Müfide Ferid (Tek),1925'te yayımlanan *Pervâne*ler isimli romanında aynı soruna değiniyordu. Vatanın sesinin ne olduğuna epeyce kafa yormuş gibi görünen Müfide Ferid (Tek), romanın sonunda, "*insan fabrikaları*" dediği misyoner okulunda okuyan Nesime'nin rahibe olarak Hıristiyanlığa hizmet maksadıyla ailesinden kimseye haber vermeden, gizlice evini ve ülkesini terk etmek için vapura binmesini betimler. Yolculuğunun başlamasından kısa bir süre sonra kamarasına kadar ulaşan akşam ezanının sesini duyan Nesime'nin bütün benliğini derin bir hüznün ve huzursuzluk kaplar. Müfide Ferid (Tek) bu sahneyi şöyle anlatır: "*Fakat terk edilen vatanın sesi kamarasına kadar girdi... Kalbinde mi bu ezan sesi?... Hayır, İstanbul'dan geliyor... Akşam ezanı! Öyle ya! Akşam! Ezan vakti oldu. Çark ve makine gürültüleri arasında onu nasıl fark etti? Vatandan kaçan kızı çağırılmaya gelmiş gibi, ne berrak ve hazin duyuluyor! İşitemek için, Nesime, pencereyi kapamaya kalktı; fakat başını pencereye yaklaştırdıkça, dışarıda yeni bir ayın henüz koyulaşmayan mavi Marmara üstüne serptiği gümüş ve pırlanta yolu gördü: Gümüş servi!.. Ya orada siyah serviler?... Beyaz mezarlar?..*"; Müfide Ferid Tek, *Pervâne*ler, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 140.

⁵² Safahat, s. 276-275.

yanında Arapçaları bulunmasa zavallı “*ümme-i merhûme*” hiçbirini anlayamayacaktı. “*Meclis yerine (kurultay), me'bûs yerine (yalvaç), â'yân yerine (ak sakal), hâl yerine (idemuk?) cân yerine bilmem ne! Kelimeler böyle, şiveyi ise nakle hiç imkân yok.*” demektedir. Elbette makaleleri yazan şahıs iyi niyetliydi ve hayırlı bir amacı vardı. Bu amaç “*‘Osmânluların lisân-ı resmîsi olan Türkçeyi bütün dünyadaki Türklerin anlayabileceği bir hâle getirmek*”ti. Ancak tutulan yolun o amaca ulaşması mümkün değildi. Herkesin bildiği, başka bir dilden alınma olduğu kimsenin hatırına gelmeyen sözcükleri unutturarak yerine hiç kimsenin bilmediği “*ta ‘birleri*” kabul etmek suretiyle hedeflenen sonucun alınması olanaklı değildi. Bundan sonra verilen örnek kelimeleri irdeleyen Akif: “*Doğrusu bu makâle sâhibinin iyi bir niyet beslediğinden emîn olmasam, mutlaka bu zât, lisânı tasfiye etmek isteyenlerle eğleniyor derdim*” diyerek sadeleştirmeyi aşarak aşırı Türkçeleştirmeye yönelen anlayışa tepkisini ortaya koymaktaydı. Ancak ona göre dilin mutlaka sadeleşmesi gerekmekteydi. Fakat yüzyıllar içinde “*bu hâle gelmiş*” dili bir yılda yıkıp yenisini yapmaya kalkışmak garipsenmesi gereken bir çabaydı.⁵³

4.3. 13 Aralık 1920’de Verilen Vaazdaki İki Kullanım

Sebilü’r-reşâd’da 13 Aralık 1920’de yayımlanan metinde *ümme-i merhûme* terkihi iki kez yer almaktadır. İlk kullanım, başka milletleri körü körüne taklit ve yaşananlardan ibret almamak bağlamında kullanılmaktadır. Ona göre “*millet-i merhûme Allah’ın kitabına, Rasûllullah’ın sünnetine sarılmaktan vazgeçeli ni‘met-i basîretten mahrûm*” kalmıştı. Hayrı şerri birbirinden ayırt edemez hâle gelen Müslümanlar, din, kavim, iklim, dil, çevre, ahlak, gelenek ve görenek, bakımından kendilerine hiç benzemeyen, aksine bütünüyle yabancı olan milletleri “*körü körüne taklîd*”e başlamıştı. O, Hz. Muhammed’in “*buyurduğu*” gibi “*arkasına düştüğü milletler kertenkele deliğine, yılan inine sokulsalar, o da arkasından girmeye yeltendi*” diyerek taklitçiliği mahkûm ettikten sonra, Müslümanların gittikleri yolun yol olmadığı hususunda kendilerini uyarılara da kulak asmadıklarını ifade etmekteydi. Akif Müslüman toplumların içinde bulunduğu durumu, bir Arap şairden alıntılıdığı “*Kimsede cân kalmamış, kan kalmamış, idrâk kalmamış ki, söyleyen sözü işidsin, düşünsün de hâk ise kabûl tarafına yanaşsın.*” beyitle netleştirmekte ve şairin “*Eğer karşıdaki diri mahlûk olaydı, feryâdını duyurabilirdin. Vâ esefâ ki haykırdığın adamda hayât denilen devletliden eser yok.*” dediğini söylüyordu. Buradan bahsin ikinci ana fikrine, yaşananlardan ibret almamaya geçiş yapan Akif’e göre, “*millet-i İslâmiye hisden hareketden mahrûm*” olmasaydı, yüzyıllardır uğramakta olduğu felaketlerden aldığı derslerden “*mütenebbih*” olması gerekirdi. Akınlı başına devşirip, kendisini her bakımdan kuşatan “*esâret, sefâlet zincirlerini*” kırıp atardı. Başına kırk değil binlerce musibet gelmiş olan Müslümanlar hiçbir uyanıklık belirtisi göstermiyordu. “*Meğerse hem ferdler için hem milletler için dünyadaki en büyük musibet varsa oda başına gelen musibetlerden ‘ibret alamayacak kadar duygusuz olmak imiş.*” diyerek “*ümme-i merhûme*”nin bir boyutunun his ve duygu yoksunluğu olduğu görüşünü ortaya koymaktadır.

⁵³ Mehmed Akif, “Hasbihâl”, *Sırât-ı Mustakim*, 4/96, (9/19 Haziran 1910/27 Mayıs 1326/1 Cemâziye’l-evvel 1328), 237-238.

Bu konuşmadaki ikinci kullanım ise doğrudan insanların gerçek anlamda Müslüman olmadıkları için Müslüman dünyanın hâlihazırdaki perişan duruma düştüğü belirtilmektedir. Sözgelimi, Allah'ın hiçbir kulunun ibadetine ihtiyacı yoktu. Ancak insanların Allah'a ibadet etmeye ihtiyacı vardı. Oysa insanlar ibadetlerini sanki Allah'ın buna ihtiyacı varmış gibi ve bir yük gibi yerine getiriyorlardı. İkinci olarak dinin bir bütün olduğunu unutmışlardı. Oysa bir Müslüman dinin ibadet ve ahlak kurallarının hepsini ifa etmekle mükellefti. Namaz, Zekât, Oruç, Hac, yardımlaşma, “*vatân-ı İslâm*”ı savunmak için hazır bulunmak, cihat, bölünmeden ve eşkıyalık yapmaktan çekinme, birlik ve kardeşlik, birbirine karşı merhamet, şefkat ve yardımlaşma hepsi ayrı ayrı farzı ve birini yerine getirince diğerinin sorumluluğu ortadan kalkmazdı. Her Müslüman hepsini de ayrı ayrı yerine getirmekten, hepsine riayet etmekten sorumluydu. Nihayetinde “*ümme-i merhûme*”nin yükümlü olduğu bütün mali ve bedensel ibadetlerin hepsi kendi hayrınaydı. Sorun Müslümanların gerçek Müslüman olmamaları, yani dinin içinin boşalıp sadece adının kalmasıydı.⁵⁴

4.4.3 Şubat 1920’de Yayımlanan Vaazdaki Kullanımlar

Sebilü’r-Reşâd’da 3 Şubat 1920’de yayımlanan vaazda da terkip iki defa yer almaktadır. Vaaz, Müslümanların başındaki en büyük kötülüklerden biriyle, şiirlerinde de defalarca şirkten daha büyük bir günah olduğunu belirttiği, “*ye’s*”le ilgiliydi. Amacı ülkeyi-milleti mutlak ve ebedi bir esarete doğru sürüklemekte olduğuna inandığı, artık kurutuluştan ümidini keserek ümitsizlik içine düşmeye başlamış halkı savaşa inandırmaktı. Dolayısıyla öncelikle “*ye’s belâsının*” ortadan kaldırılması gerekmekteydi. Bu bağlamda Kur’an’dan ayetlerle “*Allah’ın rahmetinden, inâyetinden, nusretinden*” ümit kesmenin kesin bir şekilde yasakladığını, bunun küfür olduğunu ayetlerin açıkça “*ümme-i merhûme bildirdiğini*” ve bunun hiçbir şekilde yoruma açık olmadığını söylüyordu. Çünkü bir kişi ümitsizliğe düştüğü anda Allah’ın, Allah yolunda çalışanlara kurtuluş, esenlik, başarı ve zafer için vaat ettiği yardımı inkâr etmiş oluyordu. Sonuçta Allah’ın vadinin yalan olması düşünülemezdi. Bu yüzden dünyadaki hiçbir kudret (saltanat, servet, cemaat) sonsuz değildi, bunlara güvenilip bel bağlanamazdı. Yani Müslümanlar, karşılarındaki dünyevi güçlerin büyüklüğünden korkup, Allah’a sığınıp ayakta kalabilmek ve insan gibi yaşayabilmek için çalışıp-çabalamayı bırakırlarsa, asıl kudret sahibinin Allah olduğunu unutmuş olurlar ve böylece en aşağı bir yaşama razı gelerek hem esarete düşüp dünyalarını hem Allah’tan ümit kesmek gibi bir büyük günaha girerek ahiretlerini kaybederlerdi ki “*böyle bir ‘âkıbete hüsrân-ı mübîn derler*” diyordu. Ümitsizliğe düşüp azmi terk etmek tembelliği, uyuşukluğu, miskinliği meşru görmek anlamına geliyordu ve insan ruhuna “*ye’s denilen o mel’un hastalık*” çökünce artık o vücutta hareket, çalışma ve “*mücâhede*” olanağı kalmazdı. Sonuç olarak Allah’tan “*ümme-i merhûmeyî*” bu derecedeki bir felaketten korumasını diliyordu.

Aynı vaazın sonraki cümleleri de “*ye’s*” meselesini konu edinmeye devam ederek “*Ümme-i merhûmeye bu za’f-ı îmân nasıl olmuş da müstevli olmuş?*” sorusunu sorarak

⁵⁴ Mehmed Akif, “Tam Müslümân Olmadıkça Felâh Yokdur”, *Sebilü’r-reşad*, 18/466, (13 Aralık 1920/13 Kânûn-ı evvel 1336/3 Rebîü’l-âhîr 1339), 478-482.

Müslümanlardaki azim, kararlılık, gayret, çaba ve çalışma eksikliğinin ümitsizlikten kaynaklanan bir iman zaafı olduğunu vurguluyordu. Dolayısıyla ümitsizlik belasından kurtulunca kurtuluş için mücadeleye atılmak kolaylaşacak, azim ve gayret artacak ve millet uyşukluktan çıkıp vatani, devleti ve milleti için harekete geçecekti.

5. Ahlaki Çöküş ve Millet-i Merhûme

Belirtildiği üzere Akif Safahat'ın ikinci kitabından itibaren Müslüman dünyada yaşanan sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel çöküşün köklerini sosyolojiyi oluşturan insanlardaki psikolojik ve bedensel çöküşle de ilişkilendirmişti. Ancak konu sadece fertlerle ilgili değildi ve sosyal psikolojinin alanına giren boyutuyla kitlesel bir çöküşe işaret ediyordu. Bu bağlamda en önemli mesele ahlaki çöküşü ve o bu konudaki düşüncelerini: “*Oyuncak sanmayın! Ahlâk-ı millî, rûh-i millîdir;/ Onun iflası en korkunç ölümdür: Mevt-i küllîdir*” ya da “*Hâlimiz, bir inhilâl etmiş vücudun hâlidir/Rûh-i izmihlâlimiz ahlâkın izmihlâlidir*” şeklindeki dizelerde oldukça açık bir biçimde ortaya koyuyordu. Aslında ahlâk en geniş anlamıyla bir insanın ve/ya toplumun kendisiyle ve kendisi dışındaki dünya ile ilişki kurma biçimi olarak tanımlandığında, ahlaki çöküşün neden toptan ölüm anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Yani ahlakın içeriğinden ziyade işlevine baktığında, toplumun organik bütünlüğünü temin eden temel aracın ahlak olduğu anlaşılacaktır. Elbette her toplum kendi geleneğine, tarihine, kültürüne, inancına vs. göre bir ahlak içeriği oluşturacaktır. Ancak Akif'in baktığı yerden, şimdilik asıl sorun sadece bu değildir. Esas mesele toplumu bir bütün halinde tutacak değerler silsilesinin kalmaması; insanların var olan değerlere şeklen bile bağlanmamasıdır. Bu şartlar altında toplum parçalanmakta, insanlar arasına tefrika girmekte, herkes kendi başının çaresini aramakta,⁵⁵ her yerde yerel siyasal otoriteler ortaya çıkıp millet birliği ortadan kalkmaktadır. Kısacası millet kendini organize etme kabiliyetini yitirmektedir.

Ahlakın ikinci boyutu, insanın kendisi ve çevresiyle kurduğu ilişkinin ona belirli bir sorumluluk yüklemesiyle kendini göstermektedir. Yani ahlakın temeli olarak sorumluluk, bütünlüğü perçinleyerek doğayla ve diğer insanlarla birlikte yaşama iradesini güçlendirip birlik bilincini, o topluma ait olma şuurunu her bir bireyde geliştirir. Böylece birbirinden emin insanlardan oluşan organik bir bütünlük ortaya çıkar. İşte Akif'in resmettiği Müslüman topluluk, birbirine karşı duyduğu sorumluluk bilincini yitirdiği için, birbirinin derdine karşı hissizleştiği için, hatta her anlamda birbiriyle kavgalı hale gelip ayrıştığı ve Müslümanlar arasında güven kalmadığı için ahlaksız bir toplumdur ve bu haliyle de *ümme-i millet-i merhûmedir*.

Akif, yaşamakta olan ahlak yitiminin mahiyetini ortaya koymak için toplumun her kesimini mercek altına alır. Sözelimi köylülerin ne ahlaki ne sağlığı var diyen şair,

⁵⁵ Akif, her şeyin kişiye has hale gelmesini ve Müslümanların bir toplum görüntüsünden uzaklaşmalarını, şu cümlelerle eleştiriyordu: “*Bakıyorum ayrı ayrı pek iyi âdemleriz. Bizi medeniyette dünyâlar kadar geride bırakan milletlerin efrâdında bizdeki büyüklükler yok. Sonra bakıyorum bir yere gelince bir hey'eti ictimâ'iyeye teşkil edemiyoruz. Çünkü o terbiyeden mahrumuz. İşte bizim muhtâc olduğumuz asıl terbiye bu ikinci terbiye olacak.*”; Mehmed Akif, “Eski Hâtrâlar”, *Sirât-ı Mustakim*, 5/109, (6/7 Ekim 1910/23 Eylül 1326/2 Şevvâl 1328), 73-74.

üstünde giyecek doğru-dürüst gömleğinin bile olmadığını belirtir. Ölmediyse bile kötü beslenmekten bir deri bir kemik kalmıştır. Faizin altında inim inim inleyen köylünün evi derme çatma bir viraneden ibaret olup; arsası rehin, bahçesi icralıktır. Toprak verimsiz, kıraç ve susuz; üretimi artıracak modern tarım usulleri ise ortada görünmemektedir. Ahlakı iyice bozulmuş olan köylü, misal; bire dört gibi çok az bir verim aldığı anda bile “*kudurur*” elinde avucunda ne varsa çarçur eder, “*har vurur harman savurur*”; işi gücü bırakır, evi barkı terk edip akşamdan sabaha, sabahtan akşama “*iskambil ve domino*” oynardı. Abdestin ve bayram namazı hariç namazın bulunmadığı köyde mescidin cemaati, o da varsa imamdan ibaretti. Okumak-yazmak “*zâten yok*” diyen Akif, köylerde bulunan tek tük okulun da “*redif zâbiti*” tarafından depoya çevrildiğinden şikâyet etmekteydi. Sıtma, fuhuş, içki, kumar vb. her türlü bedensel ve sosyal hastalık köylüyü tüketmekteydi. Ölümler sürekli artarken “*tâze hayât*”, yani doğum oranları düşmekteydi. Üstelik gençlere de evlenip aile kurmak zor geliyordu.⁵⁶

Bu ifadelerden köylünün beslenme, giyinme ve barınma gibi en temel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu, fiziksel açıdan tükenmiş ve bedensel sağlığını korumaktan aciz durumda bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bulaşıcı hastalıklara, psikolojik ve sosyal hastalıklar da eşlik etmektedir. Hepsinin kaynağında ise ahlaki yozlaşma bulunmaktadır. Yani Müslüman; kendisiyle, diğer insanlarla, doğayla ve hatta yaratıcısıyla sağlıklı ilişki kurma becerisini kaybetmiştir. Bu hal mutlak çöküşe işaret etmektedir ve köylünün ayağa kaldırılması ancak yeniden ahlaklı hale gelmesiyle mümkün olacaktır. Aslında bütün bu ifadeler, anlatımlar, bir medeniyetin tamamen ve kökünden yıkılıp çöktüğüne işaret etmektedir ve bu durumda, medeniyetin son temsilcileri “*âhiret kılıklı diyâr*”da, “*gebermemek*” için direnen, bedensel varlıklarını sürdürmek için sonsuz bir mücadele veren “*dipdiri meyyitler*”den oluşan, yattığı gaflet uykusundan bir türlü uyanmayan, hareketsiz, hissiz, duygusuz ve en nihayetinde bütün bunların toplamı olarak ahlakı “*izmihlâl*” edip “*mevt-i külli*” haline gelen ölmüş milletin azalarıdır. Sonuçta Müslümanlar bir çeşit bitkisel hayata girmiş görünmektedirler.

Böylesi kendini organize etme yeteneğini ve isteğini yitirmiş geleneksel bir toplumu bekleyen üç sonuç olabilirdi: 1-Kendi içinden, kendisini yenileyerek organize edecek lider(ler) ve yeni bir entelektüel sınıf yetiştirerek onların öncülüğünde kendini kurtarması. 2-Yabancı bir gücün kendi menfaatine olarak söz konusu toplumu organize edip, kendi kontrolünde olacak/kalacak şekilde ayağa kaldırması. 3-Artık yaşlanmış ve kendini yitirmiş bu toplumun yabancı işgali altında güçlü bir akültürasyona uğratılarak asimile edilmek suretiyle ortadan kalkması. Bu çerçevede bakıldığında I. Dünya Savaşı sonrasında halkların a-Kendini yönetebilir b-Belirli bir süre Batı kontrolünde kaldıktan sonra kendini yönetme becerisi kazanabilir c-Hiçbir zaman kendini yönetemeyecek toplumlar olarak tasnif edilmesi hiç de tesadüf değildi ve meşhur “*manda*” tartışmaları bu bakış açısından kaynaklanmaktaydı.

Türkiye'nin kendi içinden lider ve aydın kadrosu çıkararak toplumu yenilemeye teşebbüs etmesi ve kendini kurtarma iradesini ortaya koyması, Türkiye Türklerinin her

⁵⁶ Safahat, s. 318.

şeye rağmen bir diriliş çabası gösterebilecek kapasitede olduğunu göstermiştir. Nihayetinde, Atatürk liderliğindeki içinde Akif'in kendisinin de yer aldığı kurtarıcı ve kurucu kadro, bu ülkenin ve toplumun yabancılar eliyle yeniden organize edilmesine izin vermemiştir. Ancak büyük resme bakıldığında, Müslüman dünyanın kendisini bekleyen akıbetten kurtulamadığı ve *ümme-i/milleti merhume* terkinin ifade ettiği manayı haklı çıkardığı görülmektedir. Yani Müslümanlar, parçalanarak İslam Milleti olma iradesini ortaya koyamamışlardır. Her biri kendi başının çaresini aramaya başlamış ve nihayetinde ümmet birliği ortadan kalkmıştır. Türkiye hariç hemen hepsini yabancı güçler organize etmiştir. Milleti, ümmet olarak anlayan düşünceler açısından artık Müslümanlar gerçekten millet-i merhumedir. Öyleyse millet, çağın gereklerine göre yeniden inşa edilmelidir.

Akif'in millet-i merhûme yaklaşımına ilham veren Abdürreşid İbrahim'in yol ve sohbet arkadaşı Van Bin Yu'nun ülkesi Kore ise XIX. yüzyılın son çeyreğinde Çin, Rusya ve Japonya arasındaki rekabetin odağı olup, Çin-Japon (Ağustos 1894-Nisan 1895) ve Rus-Japon (Şubat 1904- Eylül 1905) Savaşlarından sonra Japonya'nın kontrolüne girip 1910'da resmen Japonya'ya ilhak edilmişti. Önce Japonlar tarafından organize edilen bu ülke, 1945'te Japon işgali sona ermekle birlikte, Asya güçleri ile ABD arasındaki iktidar çekişmesinin neden olduğu ve yabancı unsurların da dahil olduğu iç savaş sonucunda, ülke dışı güçlerin çıkarları hesabına ikiye bölünmüştür. Yani 1945'te Sovyetler Kuzey Bölgesini ABD'liler Güney Bölgesini kurdular. Sovyet destekli Kuzey Bölgesi 1950'de ülkeyi birleştirmek için Güney'e savaş açtı. Üç yıl süren savaş sonrasında bir barış antlaşması ortaya çıkmasa da ülkenin bölünmüşlüğü tescillendi. Bu yüzden iki ülke, teknik olarak halen savaş halindedir. Sonuçta ülkenin Güney Kısmını ABD öncülüğünde Batılı güçler, liberal kapitalist ideoloji ve Batılı değerler çerçevesinde yeniden inşa ederken, Kuzey Kısmını başta Sovyetler olmak üzere Asyalı güçler sosyalist bakış açısıyla kurmuşlardır. Ama her iki taraf da ülkenin kendi payına düşen kısmını kendisine bağımlı kalacak şekilde organize etmiştir. Korelilerin hissesine düşen ise bölünmek ve birbirine düşman iki ideolojik kamp içinde yaşamaya mecbur kalmak olmuştur. Konunun ironik ve/ya trajik yanı ise bugün tüm dünyaya sanayi ve kültür ihraç edebilen Güney Kore'nin, Kuzey Kore'ye sesini bile duyuramamasıdır.

Sonuç

Akif'in "ümmet-i merhume/millet-i merhûme"yle tanımladığı durumun bir kimlik-sizleşmeye işaret ettiği açıktı. Sonuçta ona göre, İslâm-Müslüman kimliği "kavmiyetçilik" gibi çeşitli tefrikalar yüzünden parçalanmış ve ortak Müslüman kimliği dağılmıştı. Yine bir şekilde Batı'ya maruz kalan Müslüman dünya, şöyle ya da böyle Batılı olanla-olmayan arasında kimlik bölünmesine uğramıştı. Yüzyılların biriktirdiği sorunların altında inleyen ümmetin/milletin yaşamdan ve gelecekte ümidi kesilmiş ve nihayetinde dış düşmanlardan çok birbirine hasım hâle gelen Müslüman toplumlar çözülmüş, kendilerini kurtarma ve kurma kabiliyetlerini yitirerek emperyalistlerin işgaline uğramış ve sömürgesi hâline gelmişti. Genelde bütün İslam Dünyasını tanımlayan bu bölünme, özelden her bakımdan Osmanlı Devlet ve toplumu için de geçerliydi. Tek bir kişinin "Biz Müslümanlar", "Biz Osmanlılar", "Biz Türkler" vb. ifadeleri kullanabilmesi, aidiyetin ne kadar sorunlu hâle geldiğini gösteriyordu. Ama asıl sorun, zamanla bütün bu kimlik durumlarının birlikteliğinin imkânsızlaşması ve insanların, kesin seçim yapmak zorunda kalacakları bir döneme doğru ilerlemeleriydi. Öte yandan Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan yenilik hareketleri her konuda farklılaşmalara yol açmış, eski-yeni kavgası başlatmıştı. Giyim-kuşamdan eğitime, ahlâktan hukuka, sanattan estetiğe, şiirden edebiyata her alanda denge bozulmuş, ortaya uyumlu bileşimlerden ziyade ne olduğu belirsiz karışımlar çıkmıştı. Bu karmaşa milletin bölünmesi gibi kötü bir sonucu ortaya çıkarmıştı. Nihayetinde karmaşa eski ile yeninin ya da geleneksel ile Avrupa mamulü modernin arasında cereyan eden soyut bir kavga değildi. Karmaşayı oluşturan dinamiklerin etkisiyle yeni aydın sınıflarla ulemanın, yeni edebiyatçılarla halkın, köylüyle-şehirli elitlerin, nihayetinde devletle milletin arası açılmıştı. Ne eski edebiyat ne yanlış Batılılaşmanın ürünü olan ve kendi gelenekleriyle ve dinle kavga eden, Batı'nın her türlü "fuhsiyâtını" ülkeye sokan yeni edebiyat derde devaydı. Batı tarzı okullardan da istenilen verim alınamamıştı. Şimdilerde "aydın yabancılaşması" diye kavramsallaştırılan bu sorun, o kadar çaresiz bir hâl alıp milletin başına bela olmuştu ki Akif, bunların hepsini sınır dışı etmeyi önermekten başka çözüm bulamıyordu.

Osmanlılık, İslamlık ya da Türklük, hangi çerçeveden bakılırsa bakılsın ortak kimlik ortadan kalkmıştı ve bir fikir birliği ve/ya uzlaşma emaresi de ortada yoktu. Kısaca, çoğu kişi farkına varmasa bile kimlikle birlikte toplumsallık da ölmüştü. "Hepsi ölmüş de haberleri yok" sözü tam bu kimliksizlik durumunu tanımlıyordu. Bu hâliyle sosyal, dinsel ve/ya siyasi bir kategori olarak millet, "ümmet-i/millet-i merhûme"dir ve dolayısıyla yeni bir topluma gereksinim vardır. Akife göre yeni toplum, halkın ve Batılı bilginin İslâmleştirilmesi suretiyle oluşacak "medeniyet-i fâzıla" ile mümkün kılınabilirdi. Burada medeniyet Avrupa'ysa, fazilet İslâm'dı. Yani "asrın idrakine" söylenilerek ihya edilen İslâm; ahlakın, yani yeni ilişki biçimlerinin temeli olacak ve toplumun yeniden organize edilmesinde belirleyici rol oynayacaktı. İslâm'la ehlileştirilmiş Batılı bilgi ve teknoloji ise kalkınmanın ve güçlenmenin anahtarı olacaktı. Şu hâlde din ile dünya işlerinin birbirinden ayrılması (din-devlet ayrılması değil) talebinin, dinin toplumsal ve kamusal alandan dışlanarak vicdanlara gönderilmesi anlamına geldiğini çok iyi bilen Akif, çağın koşullarına uygun hâle getirilerek ihya edilen İslâm'ı toplumsallığın

temeline yerleştirmek istemektedir. Yani İslâm'ı hayatın içinde tutmaya çabalamaktadır. Böylece evrensel Müslüman kimliği yeniden inşa edilerek kimliksizleşme sorunu aşılacaktı.

Öte yandan bireysel psikoloji açısından konuşan Göka'nın terminolojisindeki “dünyasızlaşma”ya bağlı “psikolojik ölüm”, Akif'te sosyal psikoloji çerçevesine ifade ediliyordu ve toplumun ölümü anlamına gelmekteydi. Yanlış sabır ve tevekkül anlayışı Müslümanların kendileriyle ve diğerleriyle ilişki kurma biçimlerini, yani ahlaklarını bozup onları hareketsizleştirmiş ve hızla toplumsalın dışına çekilmeleri sonucunu doğurmuştu. Bunun sonucunda korku ve ümitsizlikle birlikte gelecek yitimi ortaya çıkmıştı. Artık ruhsal ölüm, bedensel ölümü de çağırıyordu. Bedensel ölüm toplumsallığın nihai aşaması ve bir bakıma halkın eli-kolu olan devletin ölümüyle kendini göstermekteydi ki Akif'in Osmanlı kurumlarının hâl-i pür-melalini resmediş şekli bu ölümü açıklamaktaydı. Yani “*hasta adam*” artık “devlet-i merhûme” hâline gelmek üzereydi. Diğer taraftan tek tek bireylerin fiziksel güçlerini kaybetmeleri ve fakirlik, açlık, hastalık, güçsüzlük vb. batağına saplanmaları ve en nihayetinde neslin devamı konusundaki kaygılarının ortadan kalkması da toplumun bedensel ölümüne işaret ediyordu. Sonuçta ölenler, doğanlardan çoktu ve evlenme konusundan genel bir gönülsüzlük topluma egemen hâle gelmeye başlamıştı. Dolayısıyla ruhsal ölüm, mutlaka er-geç bedensel ölümü çağıracaktı. Osmanlı toplumu ya da Müslümanlar henüz “*Ik*” kabilesi değildi, ancak onlar gibi olma yolunda hızla ilerliyorlardı. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kalan en kötü miraslardan birinin demografi olduğu ortaya çıkar. Nitekim hem nicelik hem nitelik bakımından perişan hâlde bulunan bu demografiyi ayağa kaldırmak; nüfusu artırarak her bakımdan sağlıklı ve nitelikli seviyeye ulaştırmak, Cumhuriyet'in birinci önceliği olmuştur.

Çar I. Nikola'nın 1853'te “*hasta adam*” diye nitelediği Osmanlı Devleti'ni, Akif ve nesli ölüm döşeginde bulmuştu ve o, “devlet-i merhûme” olma yoluna girip halkını da “*millet-i merhûme*” hâline getirmişti ve hızla beklenen akıbetine doğru ilerliyordu. Herkes onu, “yokluk çukuruna” atmak için acele edip tarihin ve tarihçilerin insafına uğurlamaya hazırlanıyordu. Akif ise hastanın başucunda feryat-figan edip ortalığı velveleye veriyor; yaptıklarını yapmadıklarını sayıyor ve onu dirilip ayağa kalkmaya çağırıyordu. Bu yüzden Safahat'ı ve Akif'in diğer yazılarını (İstiklal Marşı hariç) “*millet-i/devlet-i merhûmenin*” ruhuna çekilmiş uzun bir Fatiha ve hastanın başucunda koparılmış feryat olarak okumak da mümkündür.

KAYNAKLAR

- Abdürreşid İbrahim. *'Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâm*. İstanbul: Ahmet Saki Bey Matbaası, 1328.
- "Âlem-i İslâm-Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet". *Sırât-ı Müstakim* 4/88 (12/13 Mayıs 1910/3 Cemâziye'l-Evvel 1328/29 Nisân 1326): 180.
- Bayyigit, Mehmet. "Mehmet Akif'te Din ve Toplum Sorunu". *Hakikat Adamı Mehmet Akif'e Armağan*. Ed., Mehmet Bayyigit. Konya: Erman Ofset, (2011): 149 - 171.
- Cündioğlu, Düccane. "Hepsi Ölmüş de Haberleri Yok!". *Yeni Şafak* (23 Kasım 2008).
- Göka, Erol. *Ölme-Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Ersoy, Mehmed Âkif. *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*. Haz., M. Ertuğrul Düzdâğ. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Ersoy, Mehmed Âkif. *Safahat-Edisyon Kritik*. Haz., M. Ertuğrul Düzdâğ. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Eşref Edib. "Türkçülerin Siyâsî Mefkûreleri". *Sebilü'r-reşad* 15/375 (23/24 Ekim 1918/24 Teşrîn-i evvel 1334/17 Muharrem 1337): 211.
- Eşref Edib. "Sebilü'r-reşad". *Sebilür'reşad* 15/376 (30/31 Ekim 1918/31 Teşrîn-i evvel 1334/24 Muharrem 1337): 232.
- Haviland, William. *Kültürel Antropoloji*. Çev., Hüsamettin İnaç ve Seda Çiftçi. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Koç, Canan Olpak. "Kolektif Kimlik Kurma" Çabası Olarak Mehmet Âkif'in "Benlik" Özellikleri". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 35/Özel Sayı (2021): 183-206.
- Lee, Hee Soo. *İslâm ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması-Kore'de İslâmiyet'in Yayılması ve Kültürel Tesirleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Mehmed Akif. "Açık Mektûb-Ebu'z-ZiyâTevfik Efendi'ye". *Sırât-ı Mustakim* 3/78 (3/4 Mart 1910/21 Safer1328/18 Şubat 1326): 409 - 410.
- Mehmed Akif. "Eski Hâtırâlar". *Sırât-ı Mustakim* 5/109 (6/7 Ekim 1910/23 Eylül 1326/2 Şevvâl 1328): 73 - 74.
- Mehmed Akif. "Gâyet Mühim Bir Eser". *Sırât-ı Mustakim* 4/97 (14/15 Temmuz 1910/1 Temmuz 1326/7 Recep 1328): 322.
- Mehmed Akif. "Hangisi Şi'r". *Sırât-ı Mustakim* 4/94 (23/24 Haziran 1910/15 Cemâziye'l-âhir 1328/10 Hazîrân 1326): 272.
- Mehmed Akif. "Hasbihâl". *Sebilü'r-reşad* 2-9/39-221 (5/6 Aralık 1912/22 Teşrîn-i sâni 1328/26 zi'l-hicce 1330): 232-233.

Mehmed Akif. “Hasbihâl”. *Sırât-ı Mustakim* 4/95 (30 Haziran/1 Temmuz 1910/17 Haziran 1326/22 Cemâziye’l-evvel 1328).

Mehmed Akif. “Hasbihâl”. *Sırât-ı Mustakim* 4/96 (9/10 Haziran 1910/27 Mayıs 1326/1 Cemâziye’l-evvel 1328): 237 - 238.

Mehmed Akif. “Tam Müslümân Olmadıkca Felâh Yokdur”. *Sebîlü’r-reşad* 18/466 (13 Aralık 1920/13 Kânûn-ı evvel 1336/3 Rebîü’l-âhir 1339): 478-482.

Mehmed Akif. “Tefsîr-i Şerif”. *Sebîlü’r-reşad* 1-8/24-206 (15 Ağustos 1912/2 Ağustos 1328/2 Ramazan 1330): 453 - 454.

Mehmed Akif. “Cemâle’ d-dîn Afgânî”. *Sırât-ı Mustakim* 4/90 (26/27 Mayıs 1910/13 Mayıs 1326/17 Cemâziye’l-evvel 1328): 207-208.

Mehmed Akif. “Ye’se Düşenler Müslümân Değildir”. *Sebîlü’r-reşad* 18/467 (3 Şubat 1921/3 Şubat 1337/24 Cemâziye’l-evvel 1339): 466 - 468.

Meriç, Cemil. *Kültürden İrfana*. Haz., M. Ali Meriç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Ömer Seyfeddin. “Sebîlü’r-reşad İdârehânesine”. *Sebîlü’r-reşad* 15/376 (30/31 Ekim 1918/31 Teşrîn-i evvel 1334/24 Muharrem 1337): 232.

Tek, Müfide Ferid. *Pervâneler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.